

Ciències de la vida

Guies per a una
docència universitària
amb perspectiva de gènere

Nutrició Humana i Dietètica

Purificación García Segovia

Xarxa Vives
d'universitats

NUTRICIÓ HUMANA I DIETÈTICA

**GUIES PER A UNA DOCÈNCIA
UNIVERSITÀRIA AMB PERSPECTIVA
DE GÈNERE**

Purificación García Segovia

Xarxa Vives
d'universitats

AQUESTA COL·LECCIÓ DE GUIES ESTÀ IMPULSADA PEL GRUP DE TREBALL D'IGUALTAT DE GÈNERE DE LA XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Maria Isabel VÁZQUEZ MARTÍNEZ, directora de la Comissió d'Igualtat, Universitat Abat Oliba CEU
Carmen VIVES CASES, directora del secretariat d'Igualtat, Universitat d'Alacant
Marta TORT COLET, comissària d'Educació, Cultura, Joventut i Esport, Universitat d'Andorra
Maria PRATS FERRET, directora de l'Observatori per a la Igualtat, Universitat Autònoma de Barcelona
Núria Vergés Bosch, delegada del rector per a la Igualtat, Universitat de Barcelona
Elisa MARCO CRESPO, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat CEU Cardenal Herrera
Ana M. PLA BOIX, delegada del rector per la Igualtat de Gènere, Universitat de Girona
Esperanza BOSCH FIOLE, directora i coordinadora de l'Oficina per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, Universitat de les Illes Balears
Consuelo LEÓN LLORENTE, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Internacional de Catalunya
Mercedes ALCAÑIZ MOSCARDÓ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Jaume I
Anna ROMERO BURILLO, directora del Centre Dolors Piera d'Igualtat d'Oportunitats i Promoció de les Dones, Universitat de Lleida
Maria José ALARCÓN GARCÍA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Miguel Hernández d'Elx
Maria OLIVELLA QUINTANA, coordinadora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Oberta de Catalunya
Dominique SISTACH, responsable de la Comissió d'Igualtat d'Oportunitats, Universitat de Perpinyà Via Domitia
Josefina ANTONIJUAN RULL, vicerectora de Responsabilitat Social i Igualtat, Universitat Politècnica de Catalunya
M. Rosa CERDÀ HERNÁNDEZ, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Politècnica de València
Rosa CERAROLS RAMÍREZ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Pompeu Fabra
Andrea DEL POZO RODRÍGUEZ, cap de l'Àrea de Secretaria General, Universitat Ramon Llull
Inma PASTOR GOSÁLVEZ, directora de l'Observatori de la Igualtat, Universitat Rovira i Virgili
Amparo MAÑÉS BARBÉ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de València
Anna PÉREZ I QUINTANA, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

Edita XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Edifici Àgora Universitat Jaume I · Campus del Riu Sec

12006 Castelló de la Plana

<http://www.vives.org>

ISBN: 978-84-09-27566-3

LLIBRE SOTA UNA L·LICÈNCIA CREATIVE COMMONS BY-NC-SA.

Aquest projecte ha rebut finançament del Departament d'Empresa i Coneixement de la Generalitat de Catalunya.

Autora: Purificación García Segovia

Coordinadores: M. José Rodríguez Jaume i Maria Olivella Quintana

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
01. INTRODUCCIÓ	9
02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS	10
03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA	12
04. PROPOSTES PER A INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA EN NUTRICIÓ HUMANA I DIETÈTICA	17
4.1 Objectius del grau	17
4.2 Assignatures/mòduls	18
4.2.1 Fisiologia humana	18
4.2.2 Alimentació i nutrició en la salut i en la malaltia	19
4.2.3 Alimentació i cultura	20
4.3 Avaluació de les assignatures	22
De caràcter general (Rodríguez Jaume i Provencio Garrigós, 2017, p. 13)	22
Específiques de les proves d'avaluació:	23
4.4 Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents	24
4.5 Mètodes docents	26
Blocs d'aula	27
Wikis	27
05. RECURSOS DOCENTS ESPECÍFICS PER A LA INCORPORACIÓ DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE	29
06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE	35

07. RECURSOS PEDAGÒGICS	41
7.1 Guies per a incorporar perspectiva de gènere o elaborar indicadors de gènere	41
7.2 Institucions i projectes d'investigació en nutrició humana i dietètica amb perspectiva de gènere	42
7.3 Revistes científiques especialitzades	44
7.4 Feminisme en nutrició	44
7.5 Altres recursos en línia	45
7.6 Vídeos i llibres	45
08. PER A APROFUNDIR	46
8.1 Referències en el text	46

PRESENTACIÓ

Què és la perspectiva de gènere i quina rellevància té en la docència dels programes de grau i de postgrau? Aplicada a l'àmbit universitari, la perspectiva de gènere o *gender mainstreaming* és una política integral per promoure la igualtat de gènere i la diversitat en la recerca, la docència i la gestió de les universitats, tots ells àmbits afectats per diferents biaixos de gènere. Com a estratègia transversal, implica que totes les polítiques tinguin en compte les característiques, necessitats i interessos tant de les dones com dels homes, tot distingint els aspectes biològics (sexe) de les representacions socials (normes, rols, estereotips) que es construeixen culturalment i històricament de la feminitat i la masculinitat (gènere) a partir de la diferència sexual.

La Xarxa Vives d'Universitats (XVU) promou la cohesió de la comunitat universitària i reforça la projecció i l'impacte de la universitat en la societat impulsant la definició d'estratègies comunes, especialment en l'àmbit d'acció de la perspectiva de gènere. És oportú recordar que les polítiques que no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, són cegues al gènere, no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. Això també és aplicable a la docència universitària, a través de la qual oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i intervenir-hi en el futur des de l'exercici professional, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica i busquem fomentar l'esperit crític.

Una transferència de coneixement a les aules sensible al sexe i al gènere comporta diferents beneficis, tant per al professorat com per a l'alumnat. D'una banda, en aprofundir en la comprensió de les necessitats i comportaments del conjunt de la població s'eviten les interpretacions parcials o esbiaixades, tant a nivell teòric com empíric, que es produeixen quan es parteix de l'home com a referent universal o no es té en compte la diversitat del subjecte dones i del subjecte homes.

D'aquesta manera, incorporar la perspectiva de gènere millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions (re) produïdes. D'altra banda, proporcionar a l'alumnat noves eines per a identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere contribueix a desenvolupar el seu esperit crític i a adquirir competències que li permeten evitar la ceguesa al gènere en la seua pràctica professional futura. Així mateix, la perspectiva de gènere permet al professorat prestar atenció a les dinàmiques de gènere que tenen lloc en l'entorn d'aprenentatge i adoptar mesures que asseguruen que s'atén a la diversitat d'estudiants.

El document que teniu a les mans és fruit del pla de treball del Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU, centrat en la perspectiva de gènere en la docència i la recerca universitàries. L'informe *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives: Situació actual i reptes de futur* (2017), coordinat per Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra) i Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), va constatar que la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència universitària seguia sent un repte pendent, malgrat el marc normatiu vigent a nivell europeu, estatal i dels territoris de la XVU.

Un dels principals reptes identificats en aquell informe per superar la manca de sensibilitat al gènere dels currículums dels programes de grau i de postgrau era la necessitat de formar al professorat en aquesta competència. En aquesta línia, s'apuntava la necessitat de comptar amb recursos docents que ajuden el professorat a fer una docència sensible al gènere.

Per aquest motiu el GT Igualtat de Gènere de la XVU va acordar desenvolupar la col·lecció *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*, sota la coordinació en una primera fase de Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra), i en una segona i tercera fase de M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Maria Olivella Quintana (Universitat Oberta de Catalunya).

En conjunt s'han elaborat fins al moment 22 guies, onze en la primera fase, sis en la segona i cinc en la tercera, que s'han encarregat a professorat expert en l'aplicació de la perspectiva de gènere a la seua disciplina de diferents universitats:

ARTS I HUMANITATS:

ANTROPOLOGIA: Jordi Roca Girona (Universitat Rovira i Virgili)

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA: Montserrat Ribas Bisbal (Universitat Pompeu Fabra)

FILOSOFIA: Sonia Reverter-Bañón (Universitat Jaume I)

HISTÒRIA: Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

HISTÒRIA DE L'ART: M. Lluïsa Faxedas Brujats (Universitat de Girona)

CIÈNCIES SOCIALS I JURÍDIQUES:

COMUNICACIÓ: Maria Forga Martel (Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya)

DRET I CRIMINOLOGIA: M. Concepción Torres Díaz (Universitat d'Alacant)

Sociologia, Economia i Ciència Política: Rosa M. Ortiz Monera i Anna M. Morero Beltrán (Universitat de Barcelona)

Educació i Pedagogia: Montserrat Rifà Valls (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES:

FÍSICA: Encina Calvo Iglesias (Universidade de Santiago de Compostela)

MATEMÀTIQUES: Irene Epifanio López (Universitat Jaume I)

CIÈNCIES DE LA VIDA:

BIOLOGIA: Sandra Saura Mas (Universitat Autònoma de Barcelona)

INFERMERIA: M. Assumpta Rigol Cuadra i Dolors Rodríguez Martín (Universitat de Barcelona)

MEDICINA: M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)

NUTRICIÓ HUMANA I DIETÈTICA: Purificación García Segovia (Universitat Politècnica de València)

PSICOLOGIA: Esperanza Bosch Fiol i Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

ENGINYERIES I ARQUITECTURA:

ARQUITECTURA: María-Elia Gutiérrez-Mozo, Ana Gilsanz-Díaz, Carlos Barberá-Pastor i José Parra-Martínez (Universitat d'Alacant)

CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ: Paloma Moreda Pozo (Universitat d'Alacant)

ENGINYERIA INDUSTRIAL: Elisabet Mas de les Valls Ortiz i Marta Peña Carrera (Universitat Politècnica de Catalunya)

ENGINYERIA MULTIMÈDIA: Susanna Tesconi (Universitat Oberta de Catalunya)

ENGINYERIA ELECTRÒNICA DE TELECOMUNICACIÓ: Sònia Estradé Albiol (Universitat de Barcelona)

A més, en resposta als canvis en la docència que les universitats han hagut d'adoptar derivats de la pandèmia per COVID-19 durant el curs 2019-2020, s'ha sumat també a la col·lecció una guia metodològica sobre docència en línia amb perspectiva de gènere.

METODOLOGIA:

DOCÈNCIA EN LÍNIA AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE: Míriam Arenas Conejo i Iolanda García González (Universitat Oberta de Catalunya).

Aprendre a incorporar la perspectiva de gènere en les assignatures impartides no implica res més que una reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau. Per poder revisar les vostres assignatures des d'aquesta perspectiva, a les *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere* trobareu recomanacions i indicacions que cobreixen tots aquests elements: objectius, resultats d'aprenentatge, continguts, exemples i llenguatge utilitzats, fonts seleccionades, mètodes docents i d'avaluació i gestió de l'entorn d'aprenentatge. Al cap i a la fi, incorporar el principi d'igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

M. José Rodríguez Jaume i Maria Olivella Quintana, coordinadores

01. INTRODUCCIÓ

La incorporació dels estudis de Nutrició Humana i Dietètica en el nostre país en els anys noranta del segle passat va introduir a la universitat no sols la perspectiva del concepte de nutrició com a acte involuntari que fa el nostre organisme conseqüència del funcionament que té, sinó que va portar, a l'àmbit universitari, la importància de l'alimentació correcta i, per tant, de l'acte voluntari de triar i preparar els aliments com a font de salut. Des d'aquest punt de vista s'ha considerat la present disciplina universitària, inclús el mateix grau en Nutrició Humana i Dietètica, com una professió femenina, ja que hi ha una raó antropològica subjacent en el fet que són les dones les encarregades de l'alimentació familiar, estereotip que es trasllada a una realitat que ens trobem en l'alumnat que es matricula en els graus.

Els termes *nutrició* i *alimentació* fan referència a dos conceptes pròxims, però diferents. Per això, hem de tenir en compte que des del punt de vista de la nutrició hi ha diferències clares entre les necessitats segons el sexe, la situació fisiològica de la persona i l'edat. Unes diferències que s'han de reflectir en la planificació alimentària correcta per a reduir la vulnerabilitat de les persones, ja que una nutrició correcta té influència en la salut a llarg termini i contribueix al benestar futur de les poblacions. D'altra banda, en l'entorn alimentari i les activitats colaterals que comporta (producció d'aliments, transformació, seguretat alimentària, etc.) s'ha de fer una revisió seriosa i aprofundir-ne en la visió, ja que hi ha diferències significatives entre els rols socials establits entre dones i homes que condueixen a un desequilibri en les expectatives de salut basades en la relació entre alimentació i nutrició.

La guia de Nutrició Humana i Dietètica presenta tres punts que poden resultar especialment rellevants a l'hora d'incorporar la perspectiva de gènere: 1) diferències fisiològiques que condicionen la biodisponibilitat de nutrients, 2) aliments i nutrients en la salut i la malaltia i alimentació i 3) cultura com a condicionant dels estereotips de feminitat-masculinitat. Així, la guia ofereix recomanacions per a la inclusió de la perspectiva de gènere presentant tres assignatures: «Fisiologia humana», «Alimentació i nutrició en la salut i en la malaltia» i «Alimentació i cultura». Un punt interessant en la guia correspon a l'apartat que presenta una introducció de la recerca amb perspectiva de gènere. Els treballs finals de grau i màster són un bon punt d'introducció de la reflexió crítica en aquesta disfunció del sistema, i cal fer un replantejament de la investigació proposant projectes nutricionals i alimentaris amb un enfocament de gènere.

02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEUES IMPLICACIONS

Malgrat els avanços en matèria d'investigació sobre gènere, principalment en ciències socials però cada vegada més en tots els àmbits de la ciència i la tecnologia, la docència universitària, de marcat caràcter patriarcal, encara s'enfronta a una certa resistència, fins i tot rebuig, per considerar-se que representa el moviment feminista.

De la mateixa manera que en altres àmbits de la ciència i la salut, fins als últims decennis del segle passat les investigacions que es feien en nutrició ignoraven les dones. Els resultats es traslladaven a tota la població en les guies nutricionals, basades, per tant, en estudis majoritàriament fets en poblacions d'homes caucàsics de mitjana edat, fet que provocava un biaix en les recomanacions per a cobrir les necessitats nutricionals específiques de les dones. Un exemple clar es presenta en els estudis epidemiològics a través dels qüestionaris de freqüència de consum d'aliments (QFCA) com a mètode per a valorar la ingesta de nutrients. En el disseny s'ha obviat històricament, per una visió antropocèntrica i patriarcal de la ciències de la salut, la variable de sexe/gènere. Un estudi sistemàtic dels resultats obtinguts durant més de deu anys d'investigacions en epidemiologia nutricional va posar de manifest que l'ús del mateix QFCA per a dones i homes mostrava una sobreestimació en el consum de nutrients de les dones, comparat amb els nivells d'aquests nutrients obtinguts per mètodes de referència (paràmetres bioquímics). Com a resultat d'aquesta sobreestimació, s'obté una classificació errònia de les dones avaluades, que es tradueix en una falta d'associació amb un possible risc nutricional. Encara que s'han fet molts estudis sobre les relacions entre la dieta i la malaltia, poques vegades s'han investigat els efectes relacionats amb el gènere en les eines d'avaluació de la dieta (Lee *et al.*, 2016). No obstant això, en el cas de la investigació en nutrició i salut s'ha de fer un esment especial a l'Estudi de Salut de les Infermeres americanes (NHS). Des de 1980 es va incorporar a l'estudi la valoració de la dieta per a establir la relació que tenia amb el desenvolupament de malalties cròniques. Va ser el primer treball en epidemiologia nutricional, i es va dissenyar un qüestionari de freqüència de consum d'aliments (QFCA) que es basa en una llista d'aliments, la freqüència de consum i la grandària de la ració que es consumeix. L'estudi ha donat lloc a centenars de publicacions sobre nutrició, dieta i salut; com es destaca en l'apartat 6 de la present guia, la ceguesa de gènere en el disseny de qüestionaris, sobretot pel que fa a la grandària de les racions, mostren diferències en els resultats.

La ceguesa de gènere és molt més patent als països en via de desenvolupament, on les dones constitueixen en molts casos la base de l'estructura social, les cuidadores, les generadores de recursos per a la família i les que mantenen l'economia agroalimentària, i no obstant això el rol que hi tenen les manté sotmeses en el cercle de pobresa. En l'informe BRIDGE (2014) es presenta la situació particular de «gènere i seguretat alimentària». L'informe proporciona una anàlisi integral amb perspectiva de gènere sobre la inseguretat alimentària i nutricional, n'evidencia les causes i els impactes segons el gènere i posa de manifest la forma en què les desigualtats persistents de gènere continuen contribuint a incrementar la susceptibilitat de les dones i les xiquetes a la pobresa, a la fam i la malnutrició.

A qui estudia Nutrició Humana i Dietètica, se li hauria de proporcionar una formació sobre les competències en qüestió de gènere, ja que el seu futur professional l'acostarà a la posició d'assessorar, dissenyar i implementar consell nutricional, programes d'educació nutricional i contribuir a crear polítiques alimentàries que haurien d'incorporar aquesta perspectiva de gènere.

03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA

La universitat i els centres d'educació superior no són immunes a la visió masculinitzada de la societat, on el llenguatge inclusiu es menysprea des de les més altes institucions pel que suposa; cal un canvi radical de normativa, pensament, actitud i, sobretot, hàbits, molt arrelats encara en els sistemes d'ensenyament-aprenentatge. La Llei orgànica 3/2007 va dotar les universitats de les eines per a assegurar la igualtat efectiva entre dones i homes tant en l'àmbit laboral, com en la investigació i la docència. Però, a més, aquesta llei facilita la incorporació de la perspectiva de gènere en els currículums dels diferents graus i postgraus i la promoció de competències transversals en l'estudiantat amb aquesta perspectiva de gènere dins de la universitat. No obstant això, en una revisió recent sobre la incorporació de la perspectiva de gènere en ciències de la salut (Ruiz-Cantero, *et al.*, 2019) basada en experiències internacionals, l'equip d'investigació conclou en la persistència de barreres individuals i interpersonals que sustenten biaixos de gènere en la docència en ciències de la salut. Les universitats han de promoure implantar assignatures i que es facen projectes docents que incorporin la perspectiva de gènere (Verge i Cabruja, 2017). No obstant això, en moltes universitats no hi ha encara ni assignatures, ni projectes docents, ni programes específics de formació en matèria de gènere per a professorat i alumnat.

Tal com indiquen Donoso i Velasco en el seu treball, hi ha nombrosos estudis que destaquen la influència positiva que la formació en perspectiva de gènere té per a sensibilitzar la joventut i obrir-los cap a una visió més crítica i una actitud transformadora de la societat. I és obligació de la universitat, com a institució acadèmica d'ensenyament superior i investigació i amb vinculació estreta amb la societat, oferir les competències de pensament crític, responsabilitat ètica i professional a l'alumnat. La universitat s'hauria de constituir en el lloc idoni per a redefinir els espais de poder, les regles del joc, deslegitimar sistemes de dominació, submissió, exclusió i subordinació social imposats en el model androcèntric (Donoso-Vázquez i Velasco-Martínez, 2013).

En el 2004, una comissió experta de l'ANECA formada per docents de la llavors diplomatura, va assentar les directrius dels estudis de grau en Nutrició Humana i Dietètica. En el manual es va establir el perfil professional de dietista-nutricionista com a «les persones capacitades per a dur a terme activitats orientades a l'alimentació de la persona o grup de persones, adequades a les necessitats fisiològiques i, si escau, patològiques, i d'acord amb els principis de protecció i pro-

moció de la salut, prevenció de malalties, i tractament dietètic-nutricional quan faça falta» (ANECA, 2004). Amb aquesta definició sembla que queden implícites les diferents necessitats nutricionals associades al sexe i a les diferents etapes de la vida. No obstant això, no hem pogut trobar cap referència explícita de la importància d'establir una estratègia de capacitació (considerant competències i objectius específics) que tinga com a finalitat visualitzar i reconèixer com els estereotips de gènere associats a factors psicosocials i culturals juguen un paper important en la incidència i expressió de moltes malalties (obesitat, diabetis mellitus, TCA...). Continuar amb la ceguesa de gènere i els estereotips sobre dones i homes condueix a fomentar prejudicis de gènere, que en el cas dels efectes sobre la salut condueixen a fer que continue la vulnerabilitat de les persones a les quals afecten.

Si mirem les definicions de sexe i gènere (EU, 2011):

«Sexe fa referència a les característiques determinades biològicament de les dones i dels homes en termes dels òrgans reproductors i les funcions basades en el complement cromosòmic i la fisiologia. Com a tal, s'entén globalment per sexe la classificació dels éssers vius en mascle i femella.

Gènere fa referència a la construcció social de dones i homes, de feminitat i masculinitat, que varia en el temps i l'espai i entre les cultures. La idea de gènere va sorgir en els anys setanta i la van proposar les teories feministes que van desafiar la posició secundària de les dones en la societat. S'allunya de la noció de sexe per a assenyalar que la biologia o l'anatomia no són un destí.»

La influència de l'alimentació i nutrició en la salut es coneix des de fa segles. L'aforisme d'Hipòcrates, «Que el teu aliment siga la teua medicina i la teua medicina siga el teu aliment», ha inspirat nombroses campanyes educatives amb l'objectiu de fomentar una alimentació saludable per a aconseguir una nutrició òptima. Els aliments (incloses les begudes) són, a excepció de l'aire, els únics materials que l'ésser humà necessita per al funcionament correcte de l'organisme. Cal suposar, llavors, que la nutrició i la qualitat de l'aire són els factors de més impacte en la salut de les persones a llarg termini. Encara que considerar els individus com a grups o comunitats ha resultat molt productiu a l'hora d'entendre molts aspectes generals del comportament alimentari, les necessitats segons situacions fisiològiques, edat o fins i tot sexe, avanços recents en les ciències de la nutrició han posat de manifest la necessitat d'incorporar les situacions individuals en el que s'ha anomenat nutrició personalitzada i també d'aprofundir-hi. Des d'aquest punt de vista, el primer pas cap a la personalització és considerar

les diferències fisiològiques associades a sexe-gènere, que afecten multitud de processos, com, per exemple, la bioaccessibilitat de nutrients o el metabolisme (Marino *et al.*, 2011).

Malgrat les diferències establides entre sexe i gènere, tal com esmenta en el seu treball, esplèndid, la doctora Marino (Marino *et al.*, 2011), hi ha una interrelació entre els dos termes en certs temes relatius a nutrició que fa difícil separar-los; s'advoca, en aquest cas, per una interacció entre tots dos en termes de diferències i similituds. Un parell d'exemples ens permetran entendre'n la disfunció. Un el podem visualitzar —encara que amb simplificacions evidents— partint de dues dones de la mateixa edat i situació fisiològica. Si, com en moltes ocasions ha ocorregut, ens basem en el concepte sexe com una mera qüestió biològica, les dues tindran unes necessitats nutricionals similars. No obstant això, les característiques sexuals secundàries, o les característiques fisiològiques i biològiques, es veuen afectades per les influències socials o culturals. En societats o grups socials on les dones tenen un estatus social més baix, l'accés a una alimentació adequada és notablement pitjor. Un biaix de gènere que es tradueix en una deficiència nutricional que n'afecta el desenvolupament i la salut a llarg termini. L'altre té a veure amb la uniformitat en la forma, la grandària i la força muscular. Hi ha un dimorfisme corporal dins de les categories de sexe que poden no dependre exclusivament de factors biològics; sinó també de l'exercici: si homes i dones tenen les mateixes oportunitats i el mateix estímul per a fer exercici, podria disminuir la diferència, encara que també hi ha implicacions genètiques (Fausto-Sterling, 1992). És a dir, no es poden utilitzar indistintament o com a sinònims, perquè si ens enfoquem en diferències de sexe/gènere (com a qüestió biològica o factors socials respectivament), sense considerar les implicacions de l'una sobre l'altra, podem donar lloc a interpretacions errònies o esbiaixades dels resultats obtinguts d'una investigació. Dins d'aquests factors socials val la pena destacar el paper que juguen els rols o estereotips de gènere que s'assenten en la infància i que es perpetuen durant totes les etapes educatives, a través dels mitjans de comunicació, i en l'entorn familiar. Els rols de gènere i les expectatives socioculturals són factors que incideixen de manera especial en diversos aspectes que causen vulnerabilitat en la dones: el desenvolupament de la imatge corporal distorsionada de la dona, que contribueix al desenvolupament dels trastorns de la conducta alimentària; la infravaloració dels rols de les dones quant a l'ús del sòl, la producció, transformació, distribució, accés als mercats, el comerç, la disponibilitat de la inversió i els aliments, especialment als països en vies de desenvolupament; o l'estat nutricional deficitari de les dones que condiciona el de la família sencera (infants, i les

xiquetes principalment), ja que les dones amb una nutrició pobra es veuen en un cercle viciós de pobresa i desnutrició (Oniang'o i Mukudi, 2002).

No hi ha dubte que la incorporació de la perspectiva de gènere en polítiques i programes educatius que busquen desenvolupar les capacitats personals i prendre decisions sense les limitacions que imposen els rols de gènere són imprescindibles per a aconseguir la igualtat entre dones i homes.

Mora i Pujal (2009) ja defensaven introduir la docència amb perspectiva de gènere en la universitat, en proposar la creació d'una competència transversal en perspectiva de gènere que «...permetera l'alumnat, independentment del grau, adquirir les competències establides en el grau sense que es contribuísca a la desigualtat de gènere, amb una perspectiva crítica sobre els prejudicis, models de comportament, creences i pràctiques sexistes, aprenent coneixements, habilitats i principis ètics i morals no sexistes» (Mora i Pujal, 2009).

Seguint aquest desafiament, el *Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència* (AQU, 2018:13) indica que una docència amb perspectiva de gènere «considera el sexe i el gènere com a variables analítiques i explicatives clau. Implica prestar atenció a les similituds i a les diferències en les experiències, interessos, expectatives, actituds i comportaments de les dones i dels homes, i identificar les causes i conseqüències de la desigualtat de gènere, per a poder combatre-la». El mateix document ens dona les claus per a identificar en les ciències de la salut (que inclou la Nutrició i Dietètica) el resultat d'aprenentatge de la competència de perspectiva de gènere tant comuns com específics (AQU 2018: 49-50).

Als països en vies de desenvolupament la pobresa és la causa principal de la bretxa de gènere en l'accés desigual a l'educació secundària i suposa un repte quasi insuperable en l'accés de les joves a un grau universitari en qualsevol especialitat, però sobretot s'intensifica en les carreres de ciències. Científiques i investigadores d'aquests països lluiten perquè les dones assumisquen posicions de lideratge en la ciència com a manera d'aconseguir que més dones vulguen seguir una carrera com a investigadores. Un exemple el trobem en Mary Abukutsa-Onyango de la Universitat d'Agricultura i Tecnologia Jomo Kenyatta, de Kènia. La doctora Abukutsa —l'interès de la qual se centra des del començament de la seua carrera en els nutrients que contenia la verdura tradicional amb la qual dones amb escassos recursos, com sa mare, alimentaven filles i fills— va haver de lluitar contra l'oposició dels agricultors que insistien que una dona no tenia res a dir-los sobre pràctiques agrícoles i contra l'oposició dels companys científics que considera-

ven les dones massa emotives per a la ciència. La investigadora, guardonada amb nombrosos premis per la seua trajectòria, advoca per programes de tutoria, que vinculen joves investigadores sènior com a referents i contribuïsquen a trencar la bretxa de gènere que persisteix malgrat els esforços de les últimes dècades en el món de la ciència.

04. PROPOSTES PER A INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA EN NUTRICIÓ HUMANA I DIETÈTICA

4.1 Objectius del grau

Com ja s'ha esmentat més amunt, Nutrició Humana i Dietètica és per si mateix un grau complet que habilita professionals dietistes-nutricionistes, però forma part dels currículums de diversos graus entre els quals es poden destacar Ciència i Tecnologia d'Aliments, Ciències Gastronòmiques i Farmàcia.

De la legislació vigent en matèria educativa, derivada del Reial decret 1393/2007, de 29 d'octubre, i posteriors, que estableixen els continguts per a verificar els plans d'estudis que habiliten per a l'exercici professional, podem observar el que s'exposa tot seguit.

En el títol de grau en Nutrició Humana i Dietètica, la descripció de les competències que el futur professional haurà d'adquirir no n'incorpora cap que faci esment exprés a la perspectiva de gènere, a pesar que una de les competències professionals que s'hi especifica correspon a la planificació i al desenvolupament de polítiques en matèria d'alimentació, nutrició i seguretat alimentària, on històricament ha hagut un biaix clar en els rols associats a aquestes activitats.

Per al títol de grau en Farmàcia, com a competència professional s'assenyala: «Prestar consell terapèutic en farmacoteràpia i dietoteràpia, així com en l'àmbit nutricional i alimentari en els establiments en els quals presten serveis», i tampoc s'inclou la perspectiva de gènere en el desenvolupament d'aquestes tasques.

Ni en el títol de grau en Ciència i Tecnologia d'Aliments ni en el de Ciències Gastronòmiques apareix especificada cap competència en què s'incorpore la perspectiva de gènere.

Si ens centrem en el grau de Nutrició Humana i Dietètica, hi ha universitats que han incorporat en les competències específiques, dins dels valors ètics de la professió de dietista-nutricionista, el concepte de gènere i igualtat:

- Respecte als drets humans, l'accés per a tots i la voluntat d'eliminar factors discriminatoris com el gènere i l'origen (Universitat Pablo de Olavide).

- Adquirir un compromís ètic professional de respecte a la dignitat humana, els drets i les llibertats fonamentals de totes les persones, i la igualtat d'homes i dones (Universitat Isabel I).

Si la memòria de verificació del grau en Nutrició Humana i Dietètica contempla com a objectiu general l'atenció i assistència en activitats orientades a l'alimentació de la persona o grup de persones, caldria incorporar la perspectiva de gènere en la redacció dels objectius específics per a garantir un aprenentatge que reduïska desigualtats i biaixos en qüestió de sexe-gènere. Tot seguit es proposen uns quants exemples d'objectius específics:

- Reconèixer i aplicar el principi de transversalitat de gènere en un context mundial en transformació.
- Conèixer i interpretar el marc conceptual de gènere, i el marc normatiu i institucional relatiu a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes dins de l'àmbit de ciències de la salut.
- Comprendre el comportament alimentari de la persona segons gènere, grup o comunitat, dins del context social i multicultural.
- Reflexionar sobre la importància de l'anàlisi de gènere en alimentació i nutrició, i comprendre com estils de vida, activitat física i condicions ambientals impacten en la salut de les persones en funció del gènere.
- Conèixer i aplicar tècniques i instruments de comunicació des d'una perspectiva no sexista, tant en la relació interpersonal com en equips de treball.

4.2 Assignatures/mòduls

Es presenten ací unes quantes recomanacions per a incorporar la perspectiva de gènere en algunes assignatures que formen part del pla d'estudis del grau en Nutrició Humana i Dietètica.

4.2.1 Fisiologia humana

Exceptuant les diferències associades a l'aparell reproductor, la majoria dels textos d'anatomia i fisiologia s'han escrit des del patriarcat dominant en les professions de ciències de la salut durant segles, la qual cosa ha derivat en nombrosos biaixos de mala interpretació de les expressions de determinades malalties en les dones, fet que n'augmenta la vulnerabilitat. Fisiologia humana és junt amb la Fisiopatologia una de les assignatures de ciències bàsiques que s'imparteixen en els dos primers anys del grau i, per consegüent, han de dotar l'alumnat d'una forma-

ció que permeta entendre no sols el funcionament dels diferents òrgans i sistemes del cos humà, sinó com funciona cada un segons les característiques de gènere, més enllà de les diferències de caràcter purament sexual i reproductiu.

Així doncs, els objectius específics de les assignatures podrien redactar-se incorporant la perspectiva de gènere com proposem a continuació:

- Entendre les interrelacions dels diversos sistemes implicats en els processos de nutrició (digestiu, respiratori, circulatori i sistemes endocrí, nerviós central i perifèric...) des de les diferències associades al sexe-gènere.
- Aplicar els coneixements científics de la fisiologia i fisiopatologia amb la incorporació de les diferències entre dones i homes.
- Comprendre, utilitzar i incorporar la perspectiva de gènere a la terminologia utilitzada en ciències de la salut.

Per a aconseguir aquests nivells de coneixements es proposa incorporar als continguts (Marino *et al.*, 2011):

- Sistema nerviós central: diferències de gènere en les regions del cervell que regulen el consum alimentari.
- Sistema endocrí: diferències de gènere en la biodisponibilitat de nutrients i el metabolisme.
- Sistema musculoesquelètic i adipós: pes i composició corporal en dones i homes.
- Sistema cardiovascular: diferències de sexe-gènere en el sistema cardiovascular i la distribució de nutrients.
- Balanç energètic des de la perspectiva de gènere.
- Mecanismes genètics, epigenètics i hormonals que determinen les diferències fisiològiques.

4.2.2 Alimentació i nutrició en la salut i en la malaltia

L'avanç de les ciències de l'alimentació i la nutrició ha permès establir els factors que determinen algunes malalties humanes. Amb això s'han pogut definir estratègies importants de prevenció com ara la reducció del consum de sal per a prevenir la hipertensió o la reducció de greixos saturats i colesterol en malalties cardiovasculars. A més, ja existeixen nombrosos estudis que proposen la restricció calòrica com a mecanisme de prevenció de moltes malalties, inclòs el càncer

(Longo i Fontana, 2010). No obstant això, són molt poques les vegades en què en els textos emprats per a la docència en matèria d'alimentació i nutrició es fa explícit de les diferències específiques, més enllà dels requeriments generals segons el sexe, que condicionen l'impacte sobre la salut dels nutrients i que requereixen una atenció especial segons les diferències de gènere.

Per a tractar de corregir aquests biaixos pel que fa als objectius específics d'aquestes assignatures caldria incorporar-hi l'apreciació de perspectiva de gènere de la manera següent:

- Conèixer els nutrients, i les funcions i la utilització metabòlica tenint en compte les diferències de sexe-gènere.
- Avaluar i calcular els requeriments nutricionals en situació de salut i malaltia en qualsevol etapa del cicle vital, basats en les diferències entre dones i homes.
- Identificar les bases d'una alimentació saludable al llarg del cicle vital, per a dones i per a homes, tant bé de salut com amb malaltia.

Es proposa incorporar en els continguts de les assignatures d'aquest bloc els conceptes següents:

- Perspectiva de gènere sobre el paper dels aliments en la salut: proteïnes i aminoàcids, qualitat i quantitat del greix; micronutrients: vitamines i minerals.
- Importància dels flavonoides vegetals i l'impacte que tenen en la salut de les dones.
- Efectes del consum d'alcohol en dones i homes.
- Casos crítics: càncer, obesitat, diabetis i les diferències associades al gènere.

4.2.3 Alimentació i cultura

L'alimentació en les identitats ètniques, les pràctiques alimentàries culturals, el significat simbòlic dels aliments són fonamentals per a entendre d'una manera integral la naturalesa i el significat de l'alimentació humana, i els factors que els expliquen. El comportament alimentari des del punt de vista de què, per què, com i quan mengem el que mengem el defineixen aspectes històrics, socials i culturals. L'alimentació és un acte voluntari i conscient i és, per tant, educable i susceptible de modificació en el temps. Aspectes històrics, socials i culturals han

influït notablement en l'aparició de biaixos de gènere i diferències associades a la identitat sexual, que han afavorit estereotips de feminitat/masculinitat que dificulten l'accés igualitari a recursos, mantenint la vulnerabilitat de les dones en la major part dels casos (Ramachandran, 2006; UN Environment, 2018).

D'altra banda, els factors culturals, socials i familiars delimiten l'entorn de relacions socioafectives. En aquest context, les variables socioculturals com les normes de bellesa de cada moment històric i, en particular, les exigències de la moda, la publicitat i les pressions associades als rols de gènere, provoquen una distorsió de la imatge corporal per a satisfer l'ideal de primesa extrema com a vehicle d'acceptació i popularitat social (González-Carrascosa *et al.*, 2013; Merino, 2006).

Com a objectius específics d'aquesta assignatura es proposa:

- Incorporar la perspectiva de gènere per a explicar la diversitat de factors que incideixen en els diferents sistemes de producció i consum d'aliments.
- Conèixer els fonaments antropològics de l'alimentació humana des del prisma de la perspectiva de gènere.
- Acostar l'alumnat a comprendre el fet alimentari des d'una perspectiva estructural i sistèmica que incloga les diferències associades a la identitat de gènere.

En l'assignatura d'aquesta temàtica que, segons universitats, té un contingut més històric o antropològic, caldria tenir present una sèrie d'aspectes per a abordar la perspectiva de gènere, entre d'altres:

- Identificar les desigualtats socials, culturals i històriques associades al gènere que dificulten l'accés igualitari a la seguretat alimentària i nutricional (BRIDGE, 2014).
- Contextualitzar els comportaments alimentaris analitzant els estereotips de gènere associats a l'alimentació i els aliments. Els factors com ara tipus d'aliment i quantitat, basats en estereotips d'aliments masculins i femenins, que en poden afectar la lliure elecció. L'efecte de la comensalitat sobre els estereotips de gènere, què, com i quant es menja segons el context i els prejudicis socials segons el gènere (Rodrigues *et al.*, 2020).
- La influència de la publicitat i les xarxes socials en la conformació d'estereotips de gènere. És necessari incorporar una visió crítica sobre els rols de gènere que des de la publicitat i blocs, revistes, xarxes socials i diferents continguts digitals es continuen representant i que no impulsen el canvi

social, sinó que més aviat contribueixen a fer que es mantinguen els rols tradicionals i estereotipats (Espinar-Ruiz i González-Díaz, 2012).

4.3 AVALUACIÓ DE LES ASSIGNATURES

En el context actual de l'espai europeu d'educació superior (EEES), l'ensenyament universitari s'ha enfrontat a nombrosos canvis com a resposta a les noves necessitats socials. La implantació del Pla Bolonya ha suposat, d'una banda, una reforma estructural en graus, postgraus i programes de doctorat i tota una sèrie de canvis funcionals del procés d'ensenyament-aprenentatge. L'alumnat assumeix noves responsabilitats en el procés d'aprenentatge en el qual el professorat s'ha d'implicar com a facilitador, fent que s'enfronte a situacions més complexes segons avança en les seues capacitats. Això requereix un esforç més gran de totes dues parts, on les activitats d'aprenentatge s'han de diversificar i reordenar i, a més, cal avaluar si s'hi aconsegueixen els objectius previstos: adquirir competències (Saiz i Román, 2011).

Per tant, les formes d'avaluació estan condicionades per les activitats d'aprenentatge que el professorat haja considerat incloure en el procés d'aprenentatge, incorporant en les metodologies d'avaluació la perspectiva de gènere, ja que, com molts autors referencien, la manera d'aprendre és diferent entre dones i homes (Bakracevic i Licardo, 2009; De Fruyt *et al.*, 2008; Costa *et al.*, 2001).

No obstant això, per a l'avaluació de la incorporació de la perspectiva de gènere en aquestes assignatures es proposen els suggeriments que hi ha tot seguit.

De caràcter general (Rodríguez Jaume i Provencio Garrigós, 2017, p. 13):

- Considerant les diferències d'aprenentatge de l'alumnat i per a reduir els biaixos de gènere en l'avaluació, és preferible que hi haja varietat de proves avaluatives. Figueiras *et al.* (1998) i Salvador i Salvador (1994) comenten els possibles biaixos de gènere en favor dels alumnes en les proves de tipus test.
- És molt recomanable la utilització de rúbriques tant per a l'avaluació de competències transversals com específiques de l'assignatura i incorporar quan siga necessari les diferències de gènere. Així, la tasca d'avaluació de l'adquisició dels objectius d'aprenentatge de l'alumnat no sols és més objectiva, sinó que és accessible a l'alumnat i facilita la tasca de correcció de les proves d'avaluació.

- Les guies docents han de mostrar com s'avalua l'assignatura i el barem de cada una de les proves avaluatives. El professorat implicat en l'assignatura ha d'explicitar les rúbriques de les proves avaluatives (Irles *et al.*, 2011).
- Analitzar les possibilitats de tractament desigual al qual s'exposen les alumnes i els alumnes atesa l'òptica androcèntrica d'avaluació del comportament comunicatiu, en què, inconscientment, es penalitza el codi o la cultura comunicativa femenina.
- Dissenyar proves d'avaluació que prevegen els processos de socialització diferencial segons gènere i no exclusivament el masculí hegemònic.

Específiques de les proves d'avaluació:

- El llenguatge utilitzat en les proves avaluatives ha de ser inclusiu, no sexista i evitar introduir biaixos o estereotips de gènere tant en la formulació de les preguntes com en les opcions de resposta, en el cas de les preguntes de tipus test.
- Afavorir en les correccions de les proves avaluatives un llenguatge no sexista i inclusiu.

Proves escrites

- Incorporar un percentatge de preguntes que tracten el tema del gènere incloent-hi les diferències per sexe. Hi ha autores que en recomanen un percentatge del 10 % (Ruiz, 2018).
- En les proves de tipus test, incloure opcions de resposta basades en l'evidència científica per a cada sexe.
- Les proves d'avaluació d'opcions múltiples complementades amb preguntes obertes mesuren més bé els coneixements de les alumnes, en comparació amb les proves de tipus test (Bolguer i Kellaghan, 1990; Aboites, s. d.).
- En proves amb resolució de casos o preguntes de desenvolupament, incorporar la perspectiva de gènere tant en la redacció del cas com en el plantejament de la pregunta oberta, de manera que no es perpetuen els biaixos de les respostes. Valorar en la resposta la duplicitat dels tractaments, resultats o diferències que, a causa del gènere o sexe, poden presentar-se, i l'anàlisi crítica.

Treballs grupals o per parelles

- Valorar l'abordatge de la perspectiva de gènere en els temes que es treballen en l'equip, i les responsabilitats associades a cada estudiant de manera que no s'establisquen estereotips de gènere, incorporant la coavaluació (l'avaluació del rendiment com a grup). La coavaluació és un instrument clarament formatiu que afavoreix la negociació de la distribució de tasques en el grup, l'assumpció de responsabilitats i el compliment mitjançant l'anàlisi i la valoració dels resultats (Andonegui, 1989). Però perquè resulte una activitat avaluadora que visibilitze la transversalitat de gènere, s'ha d'avaluar prèviament si determina com l'alumnat es valora a si mateix i als iguals, ja que hi ha treballs que plantegen que les alumnes tendeixen a infravalorar el rendiment propi i el de les companyes en favor dels companys (Ellis *et al.*, 2008).

Avaluació entre iguals

- Dissenyar proves que s'avaluen entre estudiants. S'ha demostrat que l'avaluació entre iguals afavoreix l'esperit crític i la capacitat analítica de l'alumnat (Inda Caro *et al.*, 2008). En aquest cas s'han de treballar amb l'alumnat les rúbriques d'avaluació per tal que participen en els indicadors de l'avaluació i que expliciten com afrontar els biaixos de gènere en l'avaluació.

4.4 Modalitats organitzatives de les dinàmiques docents

La creació de l'EEES va suposar, com ja s'ha esmentat, nombrosos canvis en la docència universitària, entre els quals el canvi de mentalitat pel que fa a les dinàmiques docents. La classe ha passat de ser l'espai d'educació patriarcal que en gran manera ensenyava l'alumnat a ser pacient, respectar els superiors i mantenir actituds passives i acrítiques, a ser una plataforma on l'estudiantat està directament implicat en el procés d'ensenyament-aprenentatge i és protagonista del seu procés educatiu. Així, modalitats organitzatives com la classe inversa prenen importància davant dels models convencionals de classe magistral (aula: àmbit del professorat) / treball autònom (fora de l'aula: àmbit de l'alumnat).

La classe inversa es basa en crear, el professorat, una sèrie de materials, propis o disponibles en repositoris públics i privats, de les bases del coneixement que l'alumnat necessita per a establir els fonaments de la matèria/assignatura/mòdul o tema que es tracte, amb l'objectiu d'utilitzar el temps de classe —fent servir l'experiència docent que té— per a facilitar i potenciar altres processos d'adqui-

sició i pràctica de coneixements dins de l'aula (Bergmann i Sams, 2012; Tourón i Santiago, 2015).

La classe inversa suposa, a més, una sèrie d'avantatges que permeten trencar amb el patriarcat descrit més amunt en l'ensenyament universitari, facilitant models més democràtics i participatius, i que permet en darrer terme afavorir la transversalitat de gènere en les assignatures implicades. Les reflexions des de la pedagogia feminista es poden traslladar a la metodologia de classe inversa en favor de la qualitat de la docència universitària en perspectiva de gènere. En el treball de Maria Mena Yuste i col·laboradores (2019) sobre les aportacions de les pedagogies de gènere a la qualitat de la docència basades en experiències de tallers com a metodologia, les autores conclouen que no es pot separar el resultat d'aprenentatge del procés per a aconseguir-lo. Així, «...aplicar la perspectiva de gènere, tant en el contingut com en la metodologia, generaria un impacte en l'aprenentatge a escala subjectiva, professional i institucional, i transforma les relacions pedagògiques a l'aula, corresponsabilitzant-se de l'aprenentatge i construint el coneixement» (Yuste *et al.*, 2019).

Entre aquests avantatges caldria destacar que:

- permet al professorat implicat dedicar més temps a l'atenció a les diferències individuals, incloses les diferències de gènere;
- inclou de manera transversal les diferències per sexe i l'enfocament de gènere en les assignatures d'una manera més natural;
- és una oportunitat perquè el professorat pugui compartir informació i coneixements entre si i amb l'alumnat de manera més oberta i participativa;
- proporciona a l'alumnat la possibilitat de tornar a accedir als continguts que genera o facilita el professorat, tantes vegades com faça falta;
- crea un ambient d'aprenentatge col·laboratiu a l'aula, fomenta l'esperit crític, facilita la formació activa a l'aula de valors com la igualtat, el respecte a la diversitat i la solidaritat des de l'experiència d'anàlisi crítica de l'alumnat.

La docència inversa, a més, afavoreix el treball en grups xicotets, tallers, grups de discussió, *rol-playing*, creació de blocs o bitàcoles o exposicions orals dels resultats d'aprenentatge i explorar noves metodologies com ara la ludificació.

4.5 Mètodes docents

La majoria de les reticències dels professionals de la docència a l'hora d'aplicar noves o no tan noves metodologies docents se centren en la dificultat de trobar la que millor s'ajusta a la matèria o disciplina en la qual s'imparteix la docència. Davant d'això allò més pràctic és presentar tota una sèrie de possibilitats amb les aplicacions, els avantatges i desavantatges i el paper que cada part ha d'assumir per a aconseguir els objectius d'aprenentatge. Trobar recopilacions sobre metodologia docent tan exhaustives com la de Piqué i Forés (2012) no és molt freqüent i per això m'agrada proposar llegir-la com a punt de partida per a preparar qualsevol activitat d'aprenentatge a l'aula.

En el seu treball, les autores fan una presentació interessant sobre la interacció entre entorns i materials d'aprenentatge, que serveix de base per a desenvolupar totes les seues propostes metodològiques, que m'atreisc a transcriure literalment perquè la publicació té llicència Creative Commons:

«La clau d'aquestes propostes es fonamenta en la interrelació entre els diversos entorns i materials per a l'aprenentatge. Entenem per entorns per a l'aprenentatge el conjunt d'elements en interrelació que constitueixen un sistema que afavoreix l'aprenentatge, i ens referim a: 1) entorns innovadors per a l'aprenentatge, 2) entorns col·laboratius entre estudiants per a l'aprenentatge, 3) entorns d'investigació per a l'aprenentatge, 4) entorns TIC per a l'aprenentatge, 5) entorns d'avaluació per a l'aprenentatge i 6) entorns de treball en xarxa del professorat per a l'aprenentatge. Entenem per materials per a l'aprenentatge els artefactes o objectes fets amb art, que serveixen per a desenvolupar el currículum, és a dir, el que es pretén ensenyar i com es vol ensenyar, i que poden fer servir l'estudiant o els usuaris d'un servei, i en el nostre cas són: 1) materials innovadors per a l'aprenentatge, 2) materials col·laboratius dels estudiants per a l'aprenentatge, 3) materials d'investigació per a l'aprenentatge, 4) materials TIC per a l'aprenentatge, 5) materials per a l'avaluació de l'aprenentatge i 6) materials per al treball en xarxa del professorat que promouen l'aprenentatge.»

Partint de les metodologies que presenten en suggeriré diverses com a recomanables per a incorporar la perspectiva de gènere de manera efectiva per la facilitat d'ús i la incorporació a l'aula, per les característiques innovadores que presenten i per la capacitat d'estimular la cooperació entre estudiants.

Blocs d'aula

El treball en entorn TIC facilita la retroalimentació entre docent-estudiant i entre estudiants. Crear i mantenir un bloc afavoreix l'intercanvi idees, opinions, reflexions, troballes, experiències, evidències, etc., del qual es beneficia l'alumnat de l'assignatura i també les persones que poden accedir als continguts i participar-ne amb comentaris, enriquint l'aprenentatge en competències transversals (comunicació escrita, coneixement de problemes actuals, ús d'eines TIC, esperit crític, gestió de la informació...).

Crear un bloc (pot ser individual, o de grup) és senzill i té un cost baix (hi ha eines debades per a crear blocs, tot i que la majoria de les universitats en tenen de pròpies per a crear-ne d'aula), i permet que qualsevol estudiant amb uns coneixements mínims d'edició pugui aconseguir un bloc atractiu i actualitzat (González Sánchez i García Muiña, 2009). Com defineixen Piqué i Forés, en els blocs com a mètode docent, el rol docent és facilitador i motivador, proporciona *feedback* i suggereix millores, mentre que el rol del grup d'estudiants és tenir una actitud crítica i participativa, arregar, analitzar i sintetitzar la informació pertinent; reflexionar a partir de les entrades del bloc.

És precisament aquesta predisposició dels blocs d'aula a fomentar la participació i l'actitud crítica la que afavoreix que pugui ser un vehicle de transmissió de la transversalitat de gènere en les assignatures implicades. A més, la possibilitat de crear fòrums de debat dins dels blocs pot ajudar a sistematitzar, a crear una seqüència, a compartir i a afavorir una cultura més inclusiva; es pot oferir una visió més pròxima de la influència dels biaixos de gènere en la projecció social de les dones, buscar referents femenins que avalen la investigació en el camp de la Nutrició Humana i Dietètica, per tal de visibilitzar-ne el treball i les aportacions científiques, i fer una revisió històrica, cultural i social dels factors que determinen els estereotips de gènere.

Wikis

Parteixen de les mateixes premisses que els blocs d'aula. Les wikis són, en canvi, molt més col·laboratives, i el rol docent, a més, ha d'establir el tema sobre el qual s'ha d'elaborar cada una de les entrades de la wiki. Es poden seleccionar entrades diferents per a diferents grups de treball, de manera que el resultat final pot comprendre diverses temàtiques clau de l'assignatura. Cada participant del grup que treballa en una entrada de la wiki té un paper actiu que demana un treball de recerca sobre el tema, cerca, selecció i síntesi de la informació recopilada, una

lectura i una anàlisi dels continguts que ja ha aportat la resta de membres de l'equip amb la finalitat de completar, ampliar i consensuar amb la resta la informació que s'hi aboca, i també les referències que avalen la informació.

Es poden utilitzar les wikis amb objectius ben diferents: redactar un treball de manera col·laborativa entre estudiants o crear un vocabulari terminològic de l'assignatura. Des del punt de vista de la incorporació de la perspectiva de gènere, una de les més interessants és crear un glossari de termes de l'assignatura en què s'incorpore la perspectiva de gènere, els biaixos associats a la ceguesa de gènere, les diferències entre sexes o la influència dels estereotips de gènere sobre els temes vinculants de l'assignatura (salut/malaltia, nutrició/alimentació, cultura/nivell de desenvolupament, etc.). Com ja s'ha detallat, cada estudiant o cada grup d'estudiants s'encarrega de definir un dels termes i la resta han de millorar-los i argumentar-los. Al final s'aconsegueix, per assignatura, un glossari consensuat, per a comprendre més bé la matèria i partir d'una terminologia comuna amb referències i, en aquest cas, fonamentada en la perspectiva de gènere.

05. RECURSOS DOCENTS ESPECÍFICS PER A LA INCORPORACIÓ DE LA PERSPECTIVA DE GÈNERE

Tot seguit hi ha una sèrie de recursos que poden ser interessants a l'hora de plantejar d'incorporar la perspectiva de gènere en la docència.

1. Guies per a l'ús de llenguatge no sexista d'universitats espanyoles (taula 1): les unitats d'igualtat d'algunes universitats espanyoles ja han publicat guies per a prevenir el llenguatge sexista en la docència i la investigació. Se'n poden trobar tant per a l'ús del castellà com en algunes de les llengües cooficials en les diferents comunitats autònomes.

2. Recursos per a corregir el llenguatge sexista en els textos: poden facilitar d'una banda al professorat corregir els materials que es presenten a l'alumnat, però també resulten útils per a donar *feedback* sobre l'ús sexista del llenguatge en els treballs i altres documents que presenta l'estudiantat.

- Nombra en red: desenvolupat per l'Institut de la Dona i per a la Igualtat d'Oportunitats. Es descarrega en format *zip en el web per a instal·lar i facilitar les consultes (<https://www.inmujer.gob.es/servRecursos/formacion/materiales/nombraEnRed.htm>).
- Analitzadors en línia del llenguatge sexista o androcèntric.
- Themis (<http://analisi.themis.es/>).
- Anàlisi en línia de webs (<http://tincluye.org>).
- Anàlisi de documents OpenOffice en gallec (<http://www.exeria.net>).
- Anàlisi de documents MS Word: La Lupa Violeta. (<http://www.factoriaempresas.org/productos/#lalupavioleta>).

Taula 1. Enllaç a les guies d'ús de llenguatge no sexista en universitats espanyoles

UNIVERSITAT	ENLLAÇ GUIA (últim accés 5 gener 2021)
Universitat d'Alacant	https://web.ua.es/es/unidad-igualdad/documentos/recursos/guia/guia-discurso-igualitario-ua.pdf
Universitat Autònoma de Barcelona	https://www.uab.cat/doc/llenguatge
Universidad de Cantabria	https://web.unican.es/unidades/igualdad/SiteAssets/igualdad/comunicacion-en-igualdad/guia%20comunicacion%20igualdad%20(web).pdf
Universidad Carlos III	https://www.uc3m.es/igualdad/buenas-practicas
Universidad de Castilla la Mancha	https://unidadigualdad.ugr.es/pages/guia_lenguaje_universitario_nosexista_universidaddecastillalalamanca/!
Universidad Complutense de Madrid	https://www.ucm.es/unidaddeigualdad/guias-para-un-uso-del-lenguaje-no-sexista
Universidad de Granada	https://secretariageneral.ugr.es/bougr/pages/desarrollo/2009/guia211209/%21
Universidad de Jaén	https://www.ujaen.es/servicios/uigualdad/sites/servicio_uigualdad/files/uploads/Guia_lenguaje_no_sexista.pdf
Universidad de La Coruña	https://www.udc.es/es/oficinaigualdade/Ligazons-e-Recursos-de-Interese/linguaxe_non_sexista/
Universidad de Málaga	https://www.uma.es/media/tinyimages/file/GUIA_ORIENTATIVA.PDF
Universidad Nacional de Educación a Distancia	http://portal.uned.es/pls/portal/docs/PAGE/UNED_MAIN/LAUNIVERSIDAD/VICERRECTORADOS/GERENCIA/OFICINA_IGUALDAD/CONCEPTOS%20BASICOS/GUIA_LENGUAJE.PDF
Universidad de Oviedo	https://igualdad.uniovi.es/nosexista
Euskal Herriko Unibertsitatea/ Universidad del País Vasco	https://www.ehu.eus/documents/2007376/12795677/Usa-inclusivo-del-castellano.pdf/7dce2de6-4ad3-7353-dd5c-68312586a3cc?t=1568024250000
Universidad Politécnica de Madrid	https://www.upm.es/sfs/Rectorado/Gerencia/Igualdad/Documentos/GUIALenguaje_20161202%20(dic.2016).pdf
Universitat de València EG	https://www.uv.es/igualtat/GUIA/GUIA_VAL.pdf

3. Eines per a tractament d'imatges en igualtat. L'ús inadequat d'imatges en la docència

- Guia de bones pràctiques per al tractament d'imatges en igualtat de la Universitat Carlos III de Madrid: <https://www.uc3m.es/igualdad/buenas-practicas>

- Observatori de la imatge de les dones, de l'Institut de la Dona i per a la igualtat d'Oportunitats: <https://www.inmujer.gob.es/observatorios/observimg/home.htm>

4. Recursos docents escrits i documents interessants per a fomentar a l'aula temes de discussió sobre perspectiva de gènere en Nutrició Humana i Dietètica

BELLOWS, Anne; VALENTE, Flavio; LEMKE, Stefanie; NUÑEZ BURBANO, María Daniela. (2017). *Gender, Nutrition, And The Human Right To Adequate Food: Toward an Inclusive Framework*. Nova York: Publish Routledge, primera edició.

BRIDGE (2014). *Género y seguridad alimentaria. Hacia una seguridad alimentaria y nutricional con justicia de género. Informe general*. Brighton: Institute of Development Studies. Disponible en: <https://www.bridge.ids.ac.uk/ids-document/A69889?lang=en#lang-pane-es> (darrera consulta el 5 de gener del 2021).

MALDONADO, Elizabeth Viviana (2012). Manual de Nutrición con enfoque de género. El manual presenta eines teòriques i pràctiques útils per a introduir la incorporació d'un enfocament de gènere en la pràctica de nutricionistes i professionals de la salut.

FAO (2009). *Equidad entre géneros en la agricultura y el desarrollo rural*. Disponible en: <http://www.fao.org/3/a-i1240s.pdf> (darrera consulta de 31 de desembre de 2020).

FAO AND CARE (2019). *Good Practices for Integrating Gender Equality and Women's Empowerment in Climate-Smart Agriculture Programmes*. Atlanta: 108 p. CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

HARBOTTLE, Lynn (2000). *Food for Health, Food for Wealth*. Nova York: Berghahn Books. Disponible en Alexander Street database.

ONIANG'O, Ruth.; MUKUDI, Edith. (2002). «Nutrición y género». En *Nutrición: la base para el desarrollo*. Ginebra: SCN, 2002. Disponible en: https://www.unscn.org/files/Publications/Briefs_on_Nutrition/Brief7_SP.pdf (darrera consulta el 22 de desembre del 2020).

POLÍTICA DEL PROGRAMA MUNDIAL D'ALIMENTS EN MATÈRIA DE GÈNERE (2015-2020). La política inclou estratègies per a incorporar la perspectiva de gènere i mesures específiques encaminades a aconseguir la igualtat de gènere i l'apoderament de les dones en totes les esferes de treball. Disponible en: <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/resources/wfp272379.pdf> (darrera consulta de 5 de gener de 2021).

UN ENVIRONMENT (2018). «Global Gender and Environment Outlook (GGE0)». UNEP - UN Environment Programme. Disponible en: <https://www.unenvironment.org/resources/report/global-gender-and-environment-outlook-ggeo>.

5. Pel·lícules, sèries i documentals

Cal no oblidar que les pel·lícules, sèries i documentals comercials tenen com a funció entretenir el públic. La utilització d'aquesta eina en docència ha d'estar guiada per un procés d'anàlisi, reflexió i extracció de conclusions per part de l'alumnat sobre la temàtica que s'hi tracte.

Pel·lícules

The Best Little Girl in the World (1981). Una de les primeres pel·lícules sobre els trastorns de la conducta alimentària, que en concret tracta el tema de l'anorèxia. Com a dada rellevant de la pel·lícula, també apareix el doctor que porta el cas, i que reflexiona sobre la gran quantitat de morts associades a l'anorèxia i sobre el pes de les models de passarel·la en l'obsessió per la primesa.

Tomàquets verds fregits (1991). Pel·lícula que trenca molts estereotips de gènere, sobre el plaer de menjar i l'obsessió per la imatge social de les dones que fruïxen amb el menjar.

For the Love of Nancy (1994). La història autobiogràfica de l'actriu estatunidenca Tracey Gold, que va patir un trastorn obsessivocompulsiu (TOC) associat a l'anorèxia que patia.

Perfect body (1997). En ingressar a l'equip nacional s'enfronta amb les exigències que requereix la gimnàstica d'alt nivell i fa tot allò possible per a ser al més lleugera i perfecta per a la competència.

Innocència interrompuda (1999). La pel·lícula no sols se centra en els trastorns de la conducta alimentària (tant anorèxia com bulímia), sinó també en una altra sèrie de trastorns o símptomes d'aparició freqüent en l'adolescència.

Secret compartit (2000). Tracta el problema de la bulímia nerviosa.

Primo Amore (2004). La pel·lícula difereix una mica de les anteriors, ja que se centra en la idealització i en l'obsessió masculina per dones excessivament primes i com influeix sobre la seua autoestima i la seua salut.

Malos hábitos (2005). Mostra la vida d'una família amb diferents trastorns de la conducta alimentària. Es tracta d'una crítica social a la imposició dels cànons de bellesa àmpliament acceptats.

To Be Fat Like as I (2007). Tracta un altre TCA: el trastorn per fartades.

Black Swan (2010). Tracta la pressió per la perfecció en ballarines, tot i que també apareix en altres esports.

Starving in Suburbia (Thinspiration) (2015). Se centra en els grups de suport que naixen en internet per a ajudar aquesta mena de pacients, i com poden ser perjudicials per a la seua salut mental i física, si no els duen professionals amb experiència.

To the Bone (2017). Autobiogràfica de la directora de la pel·lícula sobre trastorns d'anorèxia.

Sèries

Dietland (2018). Presenta l'obsessió de la societat amb la bellesa, la moda i la pèrdua de pes a través dels ulls de qui treballa en la indústria de la bellesa.

Documentals

Miedo a comer (2006). Mostra els efectes greus que exerceix l'anorèxia en el físic i en la psique de quatre dones de diferents edats (entre quinze i trenta anys).

Mi cuerpo, mi enemigo (2009). Mostra la convivència amb persones que pateixen l'estat avançat de l'anorèxia en un centre especial on la disciplina, sobretot a l'hora de les menjades, marca les pautes del dia. Presenta casos tant femenins com masculins (<https://www.rtve.es/alacarta/videos/cronicas/cronicas-cuerpo-enemigo/603013/>).

Thin (2006). Documental d'una investigació en una residència de quaranta places per al tractament de dones amb desordres alimentaris. Casos reals de dones que es troben vora la mort i lluiten dia a dia per a refer-se (https://www.youtube.com/watch?v=2_r1aCN9IsY).

Querida anorexia (2016). Internet, la publicitat i la societat en general poden fomentar l'anorèxia; és una malaltia de la ment i el cos, en la qual la ment domina. Una lluita per a sobreviure dia a dia. *La noche temática*, RTVE a la carta (https://www.youtube.com/watch?v=VmyQPd_HaZI).

The Goddesses of Food (2018). Apoderament femení en la cuina, associada culturalment a les dones en casa i, no obstant això, en la indústria gastronòmica són els homes qui s'han endut fins fa pocs anys tot el reconeixement.

RTM. Eso no se pregunta (2019). Programa de Telemadrid sobre trastorns del comportament alimentari (<https://www.youtube.com/watch?v=ae9LqGsW5Ug>).

Woman (2020). Documental que presenta dues mil dones davant d'una càmera per a respondre al que esperen de la vida (<http://www.woman-themovie.org/es/>).

Game Changers (2020). Afronta el problema del complex d'Adonis, com afecta els homes la promesa proteica per a desenvolupar la musculatura.

Recursos

MERCADAL, Àgueda (2019). Monogràfic «Alimentació i gènere». Biblioteca UOC. Disponible en: <http://biblioteca.uoc.edu/es/recursos/alimentacion-i-genero> (darrera consulta de 31 de desembre de 2020).

WFP. ONU. <https://es.wfp.org/igualdad-de-genero> (darrera consulta de 31 de desembre del 2020).

MARY ROBINSON FOUNDATION (2012). *The Gender Dimensions of Food and Nutrition Security in the context of Climate Change*. Disponible en: <https://www.youtube.com/watch?v=GYv6XqPWnQE> (darrera consulta de 31 de desembre de 2020).

06. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE

La incorporació de la perspectiva de gènere en els estudis de Nutrició Humana i Dietètica s'ha d'implementar no sols en l'àmbit de la docència, sinó que s'ha d'incorporar en els treballs de recerca, ja siguin treballs finals de grau/màster, els estudis de doctorat amb un caràcter formatiu o en el mateix treball científic. Per a fer una recerca sensible al gènere s'han de tenir en compte els dos objectius de la UE que hi ha tot seguit:

1. Garantir la participació igualitària de les dones i els homes en la investigació.

Per a fer-ho realitat es recomana promoure l'equilibri en els equips d'investigació, afavorir la incorporació de dones en tots els nivells de responsabilitat, adoptar mesures de conciliació de la vida familiar i professional, i qüestionar els estereotips de gènere assentats sobre la carrera científica de les dones (absentisme, falta d'ambició...).

2. El gènere en el contingut de la investigació. La major part de les guies de bones pràctiques proposen dividir la investigació en fases per a analitzar biaixos i incorporar la perspectiva de gènere; recomanem com a exemple la classificació següent (adaptada d'Eilsberg *et al.*, 2005; EU, 2011):

2.1 Fase de generació d'idees de projecte: fase d'una investigació que normalment es fonamenta en el plantejament de les prioritats d'investigació de l'equip, basada en la cerca d'informació que hi ha relativa al tema d'interès. En aquest punt és important replantejar-se la pregunta clau de què es vol investigar. Cal tenir en compte l'impacte que els resultats de la investigació poden tenir en dones, homes, xiquetes i xiquets i en les relacions entre els gèneres. Durant el plantejament de la idea de projecte l'equip d'investigació sol plantejar-se:

- Quin tema volem estudiar?, quines són les nostres preguntes?, per què aquesta temàtica i aquest problema? La perspectiva de gènere suposa incorporar a les qüestions clau la referència en la resposta a la magnitud del problema en dones i homes, si hi ha diferències entre tots dos, i si les diferències poden causar injustícia i són evitables. S'han d'esmentar indicadors qualitatius i quantitatius que ajuden a definir el problema en aquest punt (Asociación Global e-Quality, 2010).
- Què s'ha escrit sobre el tema en els últims X anys?, quina informació ens interessa?, què ens diuen altres investigacions? Centrar el problema d'investigació en un marc teòric no està exempt de fer referència a

l'existència o no de treballs científics previs en l'àmbit de la Nutrició Humana i Dietètica en què s'emmarca el projecte d'investigació. En aquest punt resulta especialment útil incorporar en els cercadors habituals d'informació científica les paraules clau que identifiquen els estudis de gènere: *prejudice, sexual and gender disorders, sex characteristics, sex differentiation disorders, sex distribution, sex factors* i *women's health* (Ariño et al., 2011).

- Quins objectius pretenem aconseguir?, quines són les nostres hipòtesis? En aquest punt s'ha de tenir en compte si hi ha condicionants relatius al rol de gènere associats amb el tema a investigar. Així es poden identificar biaixos o estereotips de gènere que puguin influir en el desenvolupament de la investigació i condicionar-ne els resultats.

2.2 Fase de disseny i metodologia. Les metodologies varien segons el tipus d'investigació, però en general es classifiquen en qualitatives o quantitatives. L'elecció de la metodologia correcta segons els objectius i les hipòtesis del treball és clau en l'obtenció de resultats i conclusions (González-López i Ruiz-Hernández, 2011). L'enfocament de la perspectiva de gènere suposa en no poques ocasions incorporar mètodes mixtos d'arreglada de dades per a introduir no sols les variables mesurables de manera objectiva sinó també les subjectives, que poden ser susceptibles de causar les diferències de gènere (percepció de desigualtats, accés a determinats aliments, capacitat de decisió, nivell de participació...).

Les qüestions més freqüents en aquesta fase haurien de ser:

- De qui volem obtenir la informació? S'ha de plantejar si, vistos els punts anteriors, és necessari una estratificació de la mostra per sexe i edat per a identificar en la fase d'anàlisi si hi ha diferències al llarg de la vida entre dones i homes. Cal considerar possibles biaixos de gènere, per exemple en els criteris d'inclusió o exclusió de les persones que formaran part del treball, ja que hi pot haver el cas de manifestacions diferents degudes al gènere i perdre l'oportunitat d'observar-les.

2.3. Fase d'arreglada i anàlisi de les dades. Ens qüestionarem:

- Com arregluem la informació que ens interessa? Si l'arreglada d'informació requereix, per exemple, l'ús de qüestionaris, s'ha de fer servir un llenguatge no sexista.

- Com tractarem la informació i les dades arreplegades? En aquest punt s'ha de considerar que el sexe és una variable i el gènere és una categoria d'anàlisi i, per tant, les dades haurien d'estar desagregades per sexe, i l'anàlisi de gènere s'ha de basar en la interrelació del tema d'investigat amb els factors associats a gènere que hàgem inclòs en l'estudi.

2.4 Fase de comunicació de resultats. Els treballs de recerca que incorporen la perspectiva de gènere han de presentar els resultats rellevants en les diferències de gènere que s'obtinguen durant el projecte en forma de dades desagregades en les estadístiques, taules, figures i descripcions. No serveix de res desenvolupar una investigació amb aquesta perspectiva, si després no es mostra en els resultats. En els objectius de difusió s'han d'incorporar les institucions, departaments i publicacions que se centren en el gènere, i les principals revistes de l'àrea.

2.5 Fase de reflexió i aprenentatge. És normalment una fase que sol ometre's en els projectes científics d'investigació, però que resulta especialment útil quan parlem de la investigació com a eina formativa. És important incorporar l'acte de defensa dels resultats dels TFG/TFM amb l'objectiu que l'alumnat mostre les competències quant a comunicació efectiva, gestió del temps, domini de les eines científiques en l'àrea, etc. En el cas de les investigacions amb sensibilitat de gènere resulta molt útil, a més, per a aprofundir l'anàlisi a través de les perspectives d'altres investigadors. En aquest cas, algunes de les reflexions per a discutir podrien versar sobre:

- La metodologia seleccionada, ha permès avaluar les dimensions del problema i els components de gènere? En vista dels resultats, hi ha altres mètodes que es podrien incloure en el projecte per a millorar-los?
- La grandària i la proporcionalitat de sexes en la mostra han sigut adequades? Si no és així, quins passos s'haurien de prendre en futurs projectes d'investigació en l'àrea?
- Algun dels resultats obtinguts ha mostrat diferències sensibles al gènere que necessiten més investigació?
- En general, quin impacte pot comportar la investigació feta en la millora de la qualitat de vida de dones, homes, xiquetes, xiquets i les relacions entre gèneres?

Un exemple interessant de com plantejar una investigació que incorpora la perspectiva de gènere en l'àmbit de la Nutrició Humana i Dietètica es pot consultar en l'adreça següent: <http://genderedinnovations.stanford.edu/case-studies/dietary.html#tabs-2> (darrera consulta de 9 de gener de 2021). S'hi planteja el repte d'incorporar la perspectiva de gènere en els mètodes de valoració de la dieta. Revisarem l'exemple emprant la llista de control sobre gènere en la investigació que es troba disponible en: <https://www.yellowwindow.com/genderinresearch> (EU, 2011).

2.6 Fase d'idees. En epidemiologia nutricional, des de començaments dels noranta s'usen habitualment qüestionaris de freqüència de consum d'aliments (QFCA) per a investigar la relació entre ingesta/malaltia o factors de risc. Els tres components principals en un QFCA són la llista d'aliments, la freqüència de consum i la grandària de la ració consumida (Rodrigo et al., 2015). La pregunta d'investigació en aquest cas es presenta així:

- Com interactuen el sexe i el gènere en els mètodes d'avaluació dietètica?
- Com que la investigació engloba éssers humans com a objectes, s'ha analitzat la rellevància del gènere per al tema?

La ingesta diària individual varia segons el dia, per moltes raons, que inclouen l'edat, el nivell socioeconòmic (que afecta directament la disponibilitat d'accés a determinats aliments), el dia de la setmana, les preferències alimentàries i factors de comportament alimentari. En aquest cas, l'equip d'investigació explicita que hi ha factors determinants importants en la dieta associats al sexe i el gènere i que no s'han tingut en compte en el desenvolupament, la validació i la implementació dels QFCA.

- S'ha revisat la documentació i altres fonts relacionades amb les diferències de gènere en el camp de la investigació?

Plantegen una cerca en PubMed usant diverses combinacions de termes — *MESH FFQ, Food Frequency Questionnaire, Validation i Validity*— on fixen els criteris d'inclusió i exclusió per a l'anàlisi del marc de referència. Presenten, a més, les dades de l'anàlisi dels articles revisats, com a punt de partida del seu treball. Van trobar només vint-i-un estudis (10,7%) que consideraven el sexe en la fase de desenvolupament de FFQ. Dels quals, el 7,7% reportava el sexe quan feia referència a la grandària de ració i només el 5,6% ho feia en seleccionar els aliments o «plats». Entre els 246 estudis de validació, només el 36,6% va informar els resultats desagregats per sexe.

2.7 Fase de disseny i metodologia. Basant-se en aquest marc de partida, l'equip d'investigació es planteja els seus objectius. Per a cada un, podem comprovar que:

- la metodologia assegura que s'investigaran les possibles diferències de gènere, que s'arreglaran i analitzaran les dades diferenciades pel sexe/gènere durant tot el cicle de projecte i que formaran part de la publicació final?
- s'han tingut en compte els resultats i impactes de la investigació que poden ser diferents en dones i homes?

Amb aquest objectiu es proposa un estudi de validació del QFCA que es pugui reformular després de l'anàlisi incloent-hi la variable sexe. Així les dades es desagreguen per sexes, les grandàries de porció són reajustades per a cada sexe; el consum d'energia, macronutrients i factors associats amb malaltia són corregits per sexe. S'inclouen els factors associats a gènere com ara edat, índex de massa corporal, estatus socioeconòmic i nivell educatiu, que poden afectar el tipus i la qualitat de la dieta i causar diferències entre dones i homes.

2.8 Fase d'investigació. Les preguntes que ens permeten valorar la incorporació de la sensibilitat de gènere en la fase d'investigació fan referència a:

- Estan els qüestionaris, enquestes, grups de discussió, etc., dissenyats per a aclarir les diferències rellevants de sexe o gènere en les dades?

En el cas que planteja aquesta investigació, n'és precisament l'objectiu principal.

- Estan els grups que formen part del projecte equilibrats quant al gènere? S'analitzen les dades segons la variable de sexe? S'analitzen altres variables rellevants respecte al sexe?

Com s'esmenta en l'apartat anterior, la investigació no sols incorpora la variable sexe, sinó que incorpora en l'anàlisi factors associats al gènere que poden ser determinants de diferències entre dones i homes i estableix les correccions oportunes en els QFCA, després de comparar amb les dades sense desagregar.

2.9 Fase de difusió:

- Les anàlisis presenten estadístiques, taules, figures i descripcions que se centren en les diferències rellevants de gènere que hagen sorgit durant el transcurs del projecte?

Les dades es presenten en taules, gràfics i estadístiques, sempre desagregades per sexe, i analitzant, i suportant amb l'evidència científica, les diferències o no trobades durant el desenvolupament de la investigació.

- S'inclouen institucions, departaments i publicacions que se centren en el gènere entre els grups objectiu de la difusió, junt amb les revistes d'investigació principals? S'ha tingut en compte alguna publicació específica o acte que incloga conclusions respecte al gènere?

Aquest treball es mostra com a exemple de casos d'estudi en investigació en perspectiva de gènere en la web de Gendered Innovations, que té com a objectiu principal proporcionar mètodes pràctics per a l'anàlisi del sexe i el gènere en els àmbits de la ciència i l'enginyeria mitjançant col·laboracions internacionals.

07. RECURSOS PEDAGÒGICS

A continuació hi ha una sèrie de recursos que poden ser interessants per a plantejar informació addicional a l'alumnat.

7.1 Guies per a incorporar perspectiva de gènere o elaborar indicadors de gènere

ARIÑO, M. Dolores; TOMÁS, Concepción; EGUILUZ, Mercedes; SAMITIER, M. Luisa; OLIVEROS, Teresa; YAGO, Teresa; PALACIOS, Gema; MAGALLÓN, Rosa (2011). «¿Se puede evaluar la perspectiva de género en los proyectos de investigación?». *Gaceta Sanitaria*, 25(2), p. 146-150. [Recuperat el 8 de gener del 2021 de http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0213-91112011000200011&lng=es&tlng=es].

ASOCIACIÓN GLOBAL E-QUALITY (2010). *Guía para la elaboración de indicadores de género*. Instituto de la Mujer de Castilla-La Mancha. Unidad para la Igualdad de Género de Castilla-La Mancha. Disponible en: <https://eige.europa.eu/docs/46-ES.pdf> (darrera consulta de 9 de gener de 2021).

CACACE, Marina (2009). *Guidelines for Gender Equality Programmes in Science*. PRAGE-Practising Gender Equality in Science. Disponible en: https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/prages-guidelines_en.pdf (darrera consulta de 3 de gener de 2021).

CORELLA, Dolores; COLTELL, Óscar; PORTOLÉS, Olga; SOTOS-PRIETO, Mercedes; FERNÁNDEZ-CARRIÓN, Rebeca; RAMÍREZ-SABIO, Judith B.; ZANÓN-MORENO, Vicente; MATTEI, Josiemer; SORLÍ, José Vicente; ORDOVÁS, José M. (2018). «A Guide to Applying the Sex-Gender Perspective to Nutritional Genomics». *Nutrients*, 11(1), 4. <https://doi.org/10.3390/nu11010004>

EUROPEAN COMMISSION (2011) *Manual. El género en la investigación*. Disponible en: <https://www.yellowwindow.com/genderinresearch> (darrera consulta de 18 de desembre de 2020).

HEIDARI, Shirin; BABOR, Thomas F.; CASTRO, Paola DE; TORT, Sera; CURNO, Marjam (2016). «Sex and Gender Equity in Research: rationale for the SAGER guidelines and recommended use». *Research Integrity and Peer Review*, 1, 2. <https://doi.org/10.1186/s41073-016-0007-6>

LEDUC, Brigitte (2009). «Guidelines for Gender Sensitive Research». Nepal: Icimod (International Centre for Integrated Mountain Development).

NIEUWENHOVEN, Linda; BERTENS, Madelief; KLINGE, Ineke (2006). *Gender Awakening Tool. Bibliography: Sex and Gender in Research*. EU FP6.

7.2 Institucions i projectes d'investigació en nutrició humana i dietètica amb perspectiva de gènere

- Feed the Future (www.feedthefuture.gov). És una xarxa de laboratoris d'innovació en alimentació per al futur. Està formada des del govern americà i hi treballen més de vint institucions i universitats que generen el coneixement i les eines que hi ha disponibles en el web. A continuació es mostren projectes d'institucions de la xarxa Feed the Future:
 - Lab for Nutrition (<https://www.nutritioninnovationlab.org/>). Hi ha disponibles una sèrie de seminaris web sobre investigacions dutes a terme a tot el món del seu laboratori d'innovació «Feed the Future» a l'Escola Friedman de Ciències i Polítiques de Nutrició de la Universitat de Tufts. En la web es poden trobar tot tipus de recursos que genera el laboratori, com ara capítols de llibre, vídeos, articles, etc.
 - INGENAES (<http://ingenaes.illinois.edu/library/>). Projecte de la Universitat d'Illinois amb recursos, guies, casos d'èxit, per a elaborar projectes i programes sensibles al gènere i la millora de la nutrició, amb eines que involucren tant dones com homes.
 - Livestocklab (<https://livestocklab.ifas.ufl.edu/>). Els projectes se centren a millorar de manera sostenible la productivitat i la comercialització del bestiar i el consum d'aliments d'origen animal, amb la finalitat de millorar la nutrició, la salut, els ingressos i els mitjans de vida de les persones vulnerables.
- CGIAR (<https://www.cgiar.org>). És una associació mundial d'investigació per a un futur segur per a aliments dedicat a reduir la pobresa, millorar la seguretat alimentària i nutricional i millorar els recursos naturals. Alguns dels projectes que han dut a terme són els següents:
 - International Food Policy Research Institute (IFPRI). Promotors del WEAI (Women's Empowerment in Agriculture Index; <https://www.ifpri.org/project/weai>). És una eina innovadora que mesura l'apoderament de les dones en l'agricultura. En el web hi ha informació sobre la WEAI i els instruments d'investigació relacionats, com calcular l'apoderament

utilitzant les enquestes quantitatives WEAI, publicacions relacionades, etc.

- IFPRI. International Food Policy Research Institute. «Data Needs for Gender Analysis in Agriculture» (2013), de Cheryl Doss, document que reflecteix la importància de dades de gènere en projectes agrícoles (<http://cdm15738.contentdm.oclc.org/utills/getfile/collection/p15738coll2/id/127482/filename/127693.pdf>).
- Agriculture for Nutrition and Health és un projecte d'investigació que lidera IFPRI. En la web (<https://a4nh.cgiar.org/our-research/gee-unit/>) es poden trobar recursos per al desenvolupament d'activitats relacionades amb gènere i nutrició en programes agrícoles.
- The Gender, Agriculture, and Assets Project (GAAP) (<https://gaap.ifpri.info/>), que lidera IFPRI. Treballen per a adaptar i validar un índex de mesura de l'apoderament femení en agricultura i desenvolupar estratègies basades en l'evidència per a orientar, involucrar i apoderar les dones a través de projectes de desenvolupament agrícola.
- International Potato Center (<http://www.rtb.cgiar.org/gender-breeding-initiative/about-the-initiative/>). La iniciativa de Gènere i Cria reuneix productors de plantes i animals i científics socials per a desenvolupar una estratègia de producció amb perspectiva de gènere amb mètodes, eines i pràctiques de suport.
- Cultural Practice, LLC (<https://culturalpractice.com>). Dissenyen, implementen, monitoren i avaluen programes sostenibles i equitatius a tot el món, amb un enfocament especial en qüestió de gènere.
- FAO. Documents que l'Organització de les Nacions Unides per a l'Alimentació i l'Agricultura té editats sobre la sensibilitat de gènere per als seus programes (<http://www.fao.org/gender/resources/publications/en/>):
 - Directrius per a mesurar diversitat dietètica domèstica i individual (<http://www.fao.org/3/a-i1983e.pdf>).
 - Guia de l'indicador (HFAS): escala d'accés a la inseguretat alimentària de les cases mitjançant el mesurament de l'accés als aliments (http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/eufao-fsi4dm/doc_training/hfias.pdf).

- Investigació qualitativa sobre l'apoderament econòmic i la protecció social de les dones: una guia d'investigació (<http://www.fao.org/3/a-i4420e.pdf>).
- SUN (Scaling Up Nutrition). Una nova manera de treballar en equip per a posar fi a la malnutrició en totes les formes. Una de les línies de treball és fomentar la igualtat de gènere i l'apoderament de les dones i les xiquetes en la lluita contra la malnutrició (<https://scalingupnutrition.org/nutrition/gender-equality-empowerment-women-girls/>).
- Nutrition International (<https://www.nutritionintl.org/>). Durant més de vint-i-cinc anys, ha liderat la lluita mundial contra la desnutrició; centra l'activitat en l'apoderament de les mares en països en vies de desenvolupament.

7.3 Revistes científiques especialitzades

Sex Roles (<https://www.springer.com/journal/11199/>)

Journal of Women's Health (<https://home.liebertpub.com/publications/journal-of-womens-health/42/>)

Women and Health (<https://www.tandfonline.com/toc/wwah20/current>)

Biology of Sex Differences (<https://bsd.biomedcentral.com/>)

International Journal of Eating Disorders (<https://onlinelibrary.wiley.com/journal/1098108x>)

Canadian Food Studies (<https://canadianfoodstudies.uwaterloo.ca/index.php/cfs/issue/view/17>)

7.4 Feminisme en nutrició

NUILA, Andrea (coord.) (2020). *Cocinemos agendas políticas: una guía feminista sobre el derecho a la alimentación y a la nutrición para las mujeres en las zonas rurales*. Disponible en: <https://www.fian.org/es/press-release/articulo/cocinemos-agendas-politicas-2558> (darrera consulta de 10 de gener de 2021).

DÍAZ, Ian; NUILA, Andrea (2019). *El poder de las mujeres en la lucha por la soberanía alimentaria*. Xarxa Mundial pel Dret a l'Alimentació i la Nutrició. Disponible en: https://www.righttofoodandnutrition.org/files/rfn-watch11-s-2019_esp.pdf (darrera consulta de 10 de gener de 2021).

MONTAGUD, Xavier; MURIAS, Carmen; VEGA, Luci (2013). *Tejiendo alianzas para una vida sostenible: Consumo crítico, feminismo y soberanía alimentaria*. Barcelona: Xarxa de Consum Solidari i Marxa Mundial de les Dones. Disponible en: https://xarxaconsum.org/wp-content/uploads/2019/02/Tejiendo_alianzas.pdf (darrera consulta de 10 de gener de 2021).

Píkara Magazine (<https://www.pikaramagazine.com/?s=nutrici%C3%B3n+y+alimentaci%C3%B3n>)

7.5 Altres recursos en línia

Society for Women's Health Research (<https://swhr.org/>)

Stanford University's Gendered Innovations (<http://genderedinnovations.stanford.edu>)

Canadian Institutes of Health Research (<https://cihr-irsc.gc.ca/e/27308.html>)

Xarxa Mundial pel Dret a l'Alimentació i la Nutrició (<https://www.righttofoodand-nutrition.org/es/node/1309>)

7.6 Vídeos i llibres

Nurses' Health Study - First Food Frequency Questionnaire. L'estudi de les infermeres americanes ha proporcionat no pocs articles científics que evidencien la relació entre dieta i salut. Va ser el primer treball de desenvolupament d'un QFCA i encara que només proporcionava dades de dones va assentar les bases de l'epidemiologia nutricional actual. En el vídeo que hi ha en l'enllaç <https://www.youtube.com/watch?v=UveacKZ7qbk&list=PLFDCAB330C4758AB4&index=4>, la doctora Laurie Fisher fa un repàs de les deu fites més importants en la història d'aquest estudi important.

LAVIA, Jéssica; GIMÉNEZ, Paula (2019). *Pese lo que pese: deconstruyendo espejismos*. Publicat en línia per ABRE. És una intersecció de la nutrició i el periodisme utilitzant la perspectiva de gènere per veure una visió crítica de la relació entre la nutrició i la cultura.

08. PER A APROFUNDIR

8.1 Referències en el text

- ABOITES, Hugo. «Mecanismo para restaurar la jerarquía “natural” entre géneros. Exámenes de opción múltiple: una evaluación discriminatoria». Disponible en: www.jornada.unam.mx/1999/01/05/examenenes.htm
- ANDONEGUI, J. (1989). *Motivación al logro y la evaluación formativa*. Caracas: Instituto Pedagógico de Caracas.
- ANECA. (2004). *Libro blanco: Título de Grado en Ciencia y Tecnología de los Alimentos. Título de Grado en Nutrición Humana y Dietética*. Disponible en: http://www.aneca.es/var/media/150384/libroblanco_jun05_nutricion.pdf (darrera consulta de 27 de desembre de 2020).
- AQU (2018). *Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència universitària*. Disponible en: https://www.aqu.cat/doc/doc_19381922_1.pdf (darrera consulta de 5 de gener de 2021).
- ASOCIACIÓN GLOBAL E-QUALITY (2010). *Guía para la elaboración de indicadores de género*. Instituto de la Mujer de Castilla-La Mancha. Unidad para la Igualdad de Género de Castilla-La Mancha. Disponible en: <https://eige.europa.eu/docs/46-ES.pdf> (darrera consulta de 9 de gener de 2021).
- AVAKIAN, Arlene V.; HABER, Barbara (2005). «Feminist food studies: A brief history». *From Betty Crocker to feminist food studies: Critical perspectives on women and food*, 1-26.
- AVAKIAN, Arlene V.; HABER, Barbara (2005). *From Betty Crocker to feminist food studies: Critical perspectives on women and food*. Liverpool University Press.
- BAKRACEVIC VUKMAN, Karin; LICARDO, Marta (2009). «How cognitive, metacognitive, motivational and emotional self-regulation influence school performance in adolescence and early adulthood». *Educational Studies*, 36 (3), 259-268. doi: 10.1080/03055690903180376
- BERGMANN, Jonathan; SAMS, Aaron (2012). *Flip your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every day*. Washington DC: ISTE; Alexandria, VA: ASCD.
- BOLGER, Niall; KELLAGHAN, Thomas. (1990). «Method of Measurement and Gender Differences in Scholastic Achievement». *Journal of Educational Measurement*, 27(2).

- BRADY, Jennifer; PARKER, Barbara; BELVEA, Susan; POWER, Elaine (2018). «Filling our plate: A spotlight on feminist food studies». *Canadian Food Studies / La Revue canadienne des études sur l'alimentation*, 5(1), 1-7. Disponible en: <http://ojsprd02.lib.uwaterloo.ca/cfs/index.php/cfs/issue/view/17> (darrera consulta de 21 de desembre de 2020).
- COLLINS, Janet L.; LEHNHERR, John; POSNER, Samuel F.; TOOMEY, Kathleen E. (2009). «Ties that bind: maternal and child health and chronic disease prevention at the Centers for Disease Control and Prevention». *Preventing Chronic Disease*, gener del 2009, 6(1), A01. Epub 15 de desembre del 2008. PMID: 19080007; PMCID: PMC2644605.
- CONTRERAS, Jesús; GRACIA ARNAIZ, Mabel (2005). *Alimentación y cultura: perspectivas antropológicas* (vol. 392). Barcelona: Ariel.
- CORELLA, Dolores; COLTELL, Óscar; PORTOLÉS, Olga; SOTOS-PRieto, Mercedes; FERNÁNDEZ-CARRIÓN, Rebeca; RAMÍREZ-SABIO, Judith B.; ZANÓN-MORENO, Vicente; MATTEI, Josiemer; SORLÍ, José Vicente; ORDOVÁS, José M. (2018). «A Guide to Applying the Sex-Gender Perspective to Nutritional Genomics». *Nutrients*, 11(1), 4. <https://doi.org/10.3390/nu11010004>
- COSTA, Paul T.; TERRACCIANO, Antonio; McCRAE, Robert R. (2001). «Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings». *Journal of Personality and Social Psychology*, (81), 322-331.
- FRUYT, Filip de; LEEUWEN, Karla van; BOLLE, Marleen de; CLERCQ, Barbara de. (2008). «Sex differences in school performance as a function of conscientiousness, imagination and the mediating role of problem behaviour». *European Journal of Personality*, 22 (3), 167-184. doi: 10.1002/per.675
- DONOSO-VÁZQUEZ, Trinidad; VELASCO-MARTÍNEZ, ANNA (2013). «¿Por qué una propuesta de formación en perspectiva de género en el ámbito universitario?». *Profesorado. Revista de currículum y formación de profesorado*, 17(1), 71-88.
- ELLIS, Lee; PELLIS, Sergio; HERSHBERGER, Scott; FIELD, Evelyn; WERSINGER, Scott (2008). *Sex Differences: Summarizing more than a century of scientific research*. Abingdon: Taylor & Francis. ISBN: 978-0805859591.
- ELLSBERG, Mery; HEISE, Lori (2005). *Researching violence against women: a practical guide for researchers and activists*. World Health Organization. Disponible en: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9241546476/en/> (darrera consulta de 8 de gener de 2021).

- ESPINAR-RUIZ, Eva; GONZÁLEZ-DÍAZ, Cristina (2012). «Representaciones de género en la publicidad de alimentos: un análisis de contenido». Disponible en: <http://revpubli.unileon.es/ojs/index.php/cuestionesdegenero/article/view/912> (darrera consulta de 27 de desembre del 2020).
- EUROPEAN COMMISSION (2011). *Manual. El género en la investigación*. Disponible en: <https://www.yellowwindow.com/genderinresearch> (darrera consulta de 18 de desembre de 2020).
- EUROPEAN COMMISSION (2013). *Factsheet Gender Equality in Horizon 2020*. Disponible en: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/horizon2020/files/FactSheet_Gender_2.pdf (darrera consulta de 28 de desembre de 2020).
- FAUSTO-STERLING, Anne (1992). *Myths of Gender: Biological Theories about Men and Women*. Nova York: Basic Books.
- FIGUEIRAS, Lourdes; MOLERO, María; SALVADOR, Adela; ZUASTI, Nieves (1998). *Género y Matemáticas*. Madrid: Editorial Síntesis.
- GIL-ROMO, Sara Elena P.; CORIA, Sílvia D. U. (2007). «Estudios sobre alimentación y nutrición en México: una mirada a través del género». *Salud pública de México*, 49(6), 445-453.
- GONZÁLEZ, María Paz S. (2010). *Técnicas docentes y sistemas de evaluación en Educación Superior* (vol. 26). Narcea Ediciones.
- GONZÁLEZ SÁNCHEZ, Rocío; GARCÍA MUIÑA, Fernando Enrique (2009) «El bloc en la docencia universitaria, ¿una herramienta útil para la convergencia europea?». *Relada 3* (2): 135-144.
- GONZÁLEZ CARRASCOSA, Rebeca; GARCÍA SEGOVIA, Purificación; MARTÍNEZ MONZÓ, Javier (2013). «Valoración de la imagen corporal y de los comportamientos alimentarios en universitarios». *Revista de psicopatología y psicología clínica*, 18(1), 45-59.
- GONZÁLEZ-LÓPEZ, Juan Luis; RUIZ-HERNÁNDEZ, Paloma (2011). «Investigación cualitativa versus cuantitativa: ¿dicotomía metodológica o ideológica?». *Index de Enfermería*, 20(3), 189-193. <https://dx.doi.org/10.4321/S1132-1296201100020001>
- HEIDARI, Shirin; BABOR, Thomas F.; CASTRO, Paola de; TORT, SERA; CURNO, Marjam (2016). «Sex and Gender Equity in Research: rationale for the SAGER guidelines and recommended use». *Research Integrity and Peer Review*, 1, 2. <https://doi.org/10.1186/s41073-016-0007-6>

- EUROPEAN COMMISSION. *Horizon 2020*. Disponible en línea: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/promoting-gender-equality-research-and-innovation> (darrera consulta de 28 de desembre de 2020).
- INDA CARO, Mercedes; ÁLVAREZ GONZÁLEZ, S.; ÁLVAREZ RUBIO, Rosario (2008). «Métodos de evaluación en la enseñanza superior». *Revista de investigación educativa*, 26(2), 539-552. Disponible en: <https://revistas.um.es/rie/article/view/94061> (darrera consulta de 3 de gener de 2021).
- IRLES, Magdalena G.; ORTELLS, José S.; CALLE, Francisco M.; SEN FERNÁNDEZ, María Luz (2011). «La rúbrica de evaluación como herramienta de evaluación formativa y sumativa». *IX Jornades de xarxes d'investigació en docència universitària: disseny de bones pràctiques docents en el context actual*, 144.
- KLINGE, Ineke (2008). «Gender perspectives in European research». *Pharmacological Research*, 58, 183-189.
- LEE, Hanna; KANG, Minji; SONG, Won Ok; SHIM, Jae Eun; PAIK, Hee Young (2016). «Gender analysis in the development and validation of FFQ: A systematic review». *British Journal of Nutrition*, 115, 666-671.
- LONGO, Valter D., FONTANA, Luigi, 2010. «Calorie restriction and cancer prevention: metabolic and molecular mechanisms». *Trends in Pharmacological Sciences*, 31 (2), 89-98.
- LÓPEZ GARCÍA, Julián; MARIANO JUÁREZ, Lorenzo; MEDINA, F. Xavier (2016). «Usos y significados contemporáneos de la comida desde la antropología de la alimentación en América Latina y España». *Disparidades. Revista de Antropología*, 71(2), 327-370. <https://doi.org/10.3989/rdtp.2016.02.001>
- MARINO, María; MASELLA, Roberta; BULZOMI, Pamela; CAMPESI, Ilaria; MALORNI, Walter; FRANCONI, Flavia (2011). «Nutrition and human health from a sex-gender perspective». *Molecular Aspects of Medicine*, 32(1):1-70. doi: 10.1016/j.mam.2011.02.001. Epub 26 de febrer del 2011. PMID: 21356234.
- MERINO, María Teresa (2006). «Trastorno de la imagen corporal en preadolescentes: perspectiva de género». Tesis de Llicenciatura en Psicología. Mèxic: FES Iztacala, UNAM.
- MORA, Enrico; PUJAL, Margot (2009). «Introducción de la perspectiva de género en la docencia universitària». II Congrés Univest 09, Universitat de Girona.

- MORA, Enrico; PUJAL, Margot (2016). «Los fines de la formación universitaria desde una perspectiva de género». *Convergencia. Revista de Ciencias Sociales*, 23 (70): 143-176.
- ONIANG'O, Ruth; MUKUDI, Edith (2002). «Nutrición y Género». En *Nutrición: la base para el desarrollo*, Ginebra: SCN, 2002. Disponible en: https://www.unscn.org/files/Publications/Briefs_on_Nutrition/Brief7_SP.pdf (darrera consulta de 22 de desembre de 2020)
- PARKER, Barbara; BRADY, Jennifer; POWER, Elaine; BELYEA, Susan (eds.) (2019). *Feminist Food Studies*. Canadian Scholars' Press.
- PIQUÉ, Begoña; FORÉS, Anna (2012). *Propuestas metodológicas para la educación superior*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Depòsit digital: <http://hdl.handle.net/2445/30702>. CC.BY.NC.SA
- PORTER, Judi; KELLOW, Nicole; ANDERSON, Amanda; BRYCE, Andrea; DART, Janeane; PALERMO, Claire; VOLDERS, Evelyn; GIBSON, Simone (2019). «Patient Involvement in Education of Nutrition and Dietetics Students: A Systematic Review». *Nutrients*, 16 de novembre del 2019, 11(11): 2798. doi: 10.3390/nu11112798. PMID: 31744084; PMCID: PMC6893439.
- RAMACHANDRAN, Nira (2006). «Women and Food Security in South Asia: Current Issues and Emerging Concerns». *Research Paper*, 2006/131. Hèlsinki: UNU-WIDER.D. Disponible en: www.wider.unu.edu/publications/working-papers/research-papers/2006/en_GB/rp2006-131/ (darrera consulta de 22 de desembre de 2020).
- RODRIGUES, Heber; GOMÉZ-CORONA, Carlos; VALENTÍN, Dominique (2020). «Femininities & Masculinities: Sex, gender, and stereotypes in food studies». *Current Opinion in Food Science*, 33, 156-164.
- RODRIGO, Carmen P.; ARANCETA, Javier; SALVADOR, Gemma; VARELA-MOREIRAS, Gregorio (2015). «Métodos de frecuencia de consumo alimentario». *Revista Española de Nutrición Comunitaria*, 21 (supl. 1), 45-52.
- RUIZ CANTERO, M. Teresa (2018). *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere: Medicina*. Castelló de la Plana: Xarxa Vives d'Universitats, p. 28.
- SALVADOR, Adela (1994). «Coeducación en matemáticas ¿para qué?». *Revista interuniversitaria de formación del profesorado*, (21), 133-145.

- SÁIZ, María Consuelo.; ROMÁN, José María (2011). «Cuatro formas de evaluación en educación superior gestionadas desde la tutoría». *Revista de Psicodidáctica*, 16(1), 145-161.
- SÁNCHEZ GONZÁLEZ, María Paz (2010). *Técnicas docentes y sistemas de evaluación en educación superior*. Narcea.
- TRUJANO, Patricia; NAVA, Carlos; DE GRACIA, Manuel; LIMÓN, Gilberto; LILIA ALATRISTE, Ana; MERINO, M. Teresa (2010). «Trastorno de la imagen corporal: un estudio con preadolescentes y reflexiones desde la perspectiva de género». *Anales de Psicología / Annals of Psychology*, 26(2), 279-287. Disponible en: <https://revistas.um.es/analesps/article/view/109231> (darrera consulta de 23 de desembre de 2020).
- TOURÓN, Javier; SANTIAGO, Raúl (2015). «El modelo Flipped Learning y el desarrollo del talento en la escuela». *Revista de Educación*, 368, 197-208.
- VERGE, Tània; CABRUJA, Teresa (2017). *La perspectiva de gènere a la docència i a la recerca a les universitats de la Xarxa Vives. Situació actual i reptes de futur*. Xarxa Vives d'Universitats. Col·lecció «Política Universitària».
- YUSTE, María M.; DÍAZ, Ángela S.; LEAL, Aurora; LLOMBART, Margot P. (2019). «Aportaciones de las pedagogías de género a la calidad de la docencia universitaria». *Educar*, 55(2), 579-596.
- ZAYAS HERNANDO, Felipe; BALAGUÉ PUXAN, Francesc (2012). *Usos educatius dels blocs: recursos, orientacions i experiències per a docents. Usos educatius dels blocs*. Barcelona: EdiUOC.

Hi ha diferències significatives entre els rols socials establits entre dones i homes que condueixen a un desequilibri en les expectatives de salut basades en la relació entre alimentació i nutrició.

La Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere de Nutrició Humana i Dietètica ofereix propostes, exemples de bones pràctiques, recursos docents i eines de consulta per a incorporar la perspectiva de gènere des de tres punts de vista: 1) diferències fisiològiques que condicionen la biodisponibilitat de nutrients, 2) aliments i nutrients en la salut i la malaltia i alimentació i 3) cultura com a condicionant dels estereotips de feminitat-masculinitat.

Consulta les guies d'altres disciplines a vives.org

Xarxa Vives
d'universitats

Universitat Abat Oliba CEU, Universitat d'Alacant, Universitat d'Andorra, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat CEU Cardenal Herrera, Universitat de Girona, Universitat de les Illes Balears, Universitat Internacional de Catalunya, Universitat Jaume I, Universitat de Lleida, Universitat Miguel Hernández d'Elx, Universitat Oberta de Catalunya, Universitat de Perpinyà Via Domitia, Universitat Politècnica de Catalunya, Universitat Politècnica de València, Universitat Pompeu Fabra, Universitat Ramon Llull, Universitat Rovira i Virgili, Universitat de Sàsser, Universitat de València, Universitat de Vic · Universitat Central de Catalunya.